

PRISTUP PROUČAVANJU DRUŠTVENE KONTROLE DROGA I: KONSTRUKCIJA PROBLEMA

Approaching the Social Control of Drugs I: Construction of the Problem

ABSTRACT The paper aims at outlining the social process whereby drug use has been defined as a major problem of contemporary society. The beginning of profane use of drugs is located in modern industrial society, while their global spread and the establishment of the prohibition system took place in the second half of 20th century. The generalized notion of drugs has dissolved into three different groups: some substances (coffee, tea, alcohol, tobacco) are socially accepted; others, like barbiturates or tranquilizers are legitimated by medicine, while the third group – opium, cocaine, cannabis and psychodelics – provoke social censure, exclusion and legal prohibition. The second part of the paper analyzes the process of constructing the „problem“ of drug use in public discourse, mainly in the mass media. The starting assumption is that sociological analysis of any phenomenon, especially if it is stigmatized, must necessarily include a deconstruction of the discourse in which the phenomenon is defined, which involves historical and cultural contextualization, uncovering of power relations and drives to maintain the existing social order, as well as strategies of particular social groups whose interests are served by such definitions. The tactics of „moral panic“ is singled out as particularly apt in these processes.

KEY WORDS drug use, social problems, social control, public sphere, moral panic

APSTRAKT Cilj rada jeste ocrtati društveni process kojim je upotreba droga definisana kao jedan od ključnih problema savremenog društva. Početak profane upotrebe droga locira se u moderno industrijsko društvo, a njihovo globalno rasprostiranje i nastanak sistema prohibicije u drugu polovinu XX veka. Tada se pojam droga diferencira na tri grupe: upotreba nekih supstanci (kafa, čaj, alkohol, duvan) kulturno je prihvaćena, druga grupa (barbiturati, sedative itd) legitimise se medicinskom funkcijom, dok treća grupa – opijum i njegovi derivati, kokain, kanabis i psihodelici – izaziva društvenu osudu, izopštavanje i zakonsku zabranu. U drugom delu rada razmatra se proces „konstrukcije problema“ upotrebe droga kroz javni diskurs, prevashodno u masovnim medijima. Polazi se od pretpostavke da sociološka analiza bilo koje pojave, a posebno onih stigmatiziranih, mora da uključi i dekonstrukciju diskursa kojim je pojava definisana, što podrazumeva smeštanje u istorijski i kulturni kontekst, razotkrivanje odnosa moći i potrebe za očuvanjem društvenog poretka, te delovanja konkretnih društvenih grupa čijim interesima pogoduje prihvatanje određenih definicija „problema“. Pri tome se kao naročito pogodna izdvaja taktika „moralne panike“.

KLJUČNE REČI upotreba droga, socijalni problemi, društvena kontrola, javnost, moralna panika

* Tekst je u štampu predao prof. Petar Opalić.

1. Upotreba droga – *problem* savremenog društva

1.1. Uvod

Upotreba droga predstavlja pojavu koja na osoben i upečatljiv način obeležava savremeno društvo. Milionima ljudi širom planete, bez obzira na njihovo materijalno bogatstvo, društveni položaj, politička opredeljenja, rasnu, nacionalnu ili versku pripadnost, droge danas sačinjavaju nezaobilazni deo svakodnevnih aktivnosti. One su okosnica raznovrsnih malih, ličnih rituala, ali i središte brojnih socijalnih situacija. Počev od jutarnje šolje kafe ili čaja koje olakšavaju buđenje; cigarete, cigare ili lule duvana koje pušačima pružaju neophodnu pomoć u prikupljanju misli i pojačavanju koncentracije pri radu; čašice žestokog pića koja za cilj ima "da otvori apetit" pred obrok; flaše ili konzerve hladnog piva da bi se lakše podnela vrućina; buteljke vina ili "džointa trave" da bi razgovor sa prijateljima poprimio veseliji ton; preko "snifa koke" koji trenutno otklanja umor i pruža osećaj povećane energije; "crte horsa" koja bi trebalo da dovede do rasterećenja ili ublažavanja napetosti; "ecstasy" uz čiju pomoć je olakšano dugotrajno, poletno i iscrpljujuće igranje uz zaglušujući "tehno sound"; ili LSD-a koji razara granice svesti i podsvesti, čime otvara mogućnost prodora u alternativne ("više") nivoe svesti; pa sve do analgetika koji ublažavaju bolove; aspirina kojima se pribegava u situacijama lakših telesnih slabosti, ili sedativa koji pomažu uspavljivanje... - gotovo da je nemoguće pronaći svakodnevnu situaciju u kojoj neka droga nije uspela da se u potpunosti odomaći i ukoreni.

Droge su danas podjednako prisutne na svim meridijanima: od megalopolisa, tih čvorišnih centara savremene civilizacije, pa sve do onih najzabitijih, ruralnih i planinskih delova planete, gde se život još uvek odvija u ritmu davno minulih stoleća. Naravno, najlakše ih je pronaći u naseljima stambene bede – favelama Latinske Amerike, multimilionskim slamovima Afrike i Azije, imigrantskim getoima bogate Zapadne Evrope – gde pripadnici marginalnih društvenih grupa uz pomoć droga pokušavaju da makar na tren iskorače iz svoje sumorne svakodnevice. Obilno ih ima i u oronulim, monotonim radničkim naseljima građenim u eri industrijalizacije ili u poletu socijalističke urbanizacije; kao i u sumornim okruženjima prigradskih "cottage-a" gde pripadnici srednje klase životare svoju zadovoljnost malim ali sigurnim. Iako možda bolje prikrivene, droge su podjednako prisutne i u vilama elitnih rezidencijalnih četvrti na partijima, žurevima i soareima pripadnika društvenih elita. Neuspeh društvene kontrole droga oličen u sistemu prohibicije krajnje je očigledan. U bilo kom većem gradu na planeti, na bulevarima, ulicama i sokacima, u kafeima, restoranima, klubovima, diskotekama, pa i stadionima i sportskim vežbaonicama, školskim dvorištima, učionicama i amfiteatrima, prodavci heroina, kokaina, marihuane ili bilo koje druge droge mogu se susresti bez velikih poteškoća. To podjednako važi za Njujork, L.A., London, Madrid, Minhen, Moskvu, Varšavu, Sofiju, Beograd, Atinu, kao i za Hong Kong,

Kuala Lumpur, Bangkok, Tokio, Karači, Kalkutu, Nju Delhi, Kairo, Istanbul, Kazablanku, Harare, Kejptaun ili Sidnej, Melburn, Rio de Žanerio, Bogotu, Limu, Buenos Aires, Santjago...

Široka prisutnost droga i čvrsta ukotvljenost njihove upotrebe u svakodnevnicu ljudi, globalno posmatrano, retko koga ostavlja ravnodušnim. Naprotiv, bilo da se posmatra kao društveni fenomen, ili tek kao puki obrazac individualnog ponašanja, upotreba droga ne samo da ne nailazi na odobravanje, već je obeležena kao nepoželjna, štetna i u celini problematična pojava. Ova netolerantnost, mada varira u stepenu jačine, presudni je razlog za podvrgavanje upotrebe droga složenom sistemu društvene kontrole. Utemeljen međunarodnim sporazumima, pretočen u krivična zakonodavstva suverenih država i opredmećen kao *prohibicija droga*, sistem kontrole obuhvata široki splet društvenih akcija kojima je cilj suzbijanje i sprečavanje proizvodnje, distribucije, trgovine i potrošnje droga. Kontrola obuhvata, pored toga, lečenje, rehabilitaciju, resocijalizaciju i reintegraciju zavisnika u društvenu zajednicu. Sastavni delovi kontrole su i primarna prevencija, širenje znanja o drogama, njihovim efektima i posledicama, kao i priprema i obrazovanje za život bez droga. Ali, uprkos ovim doista širokim i svesrdnim naporima globalne zajednice da ih zauzda i stavi pod kontrolu, droge su uspele da prodru u sve pore društvenog tkiva. One su ne samo sastavni deo svakodnevnog života potrošača i prelomna tačka sudbine zavisnika, već duboko prožimaju ekonomsku sferu društva, utiču na političke odnose, odražavajući se čak i na međunarodna zbivanja, a neposredno najozbiljnije posledice ostavljaju na zdravlje, socijalnu blagodat i opštu sigurnost savremenog društva.

Široko prisutne i lako dostupne, droge su se uvrstile među dominantne kulturne simbole kraja XX veka. Identifikovane kao "postmoderno mnemotehničko pomagalo lošoj memoriji" (Derrida, 1993: 1), droge u toj simboličkoj ravni ispoljavaju određena kontroverzna svojstva. One, s jedne strane, predstavljaju *robu* naročite vrednosti na čijoj se proizvodnji, distribuciji i trgovini ostvaruju ogromni profiti. A kako je savremeno društvo utemeljeno na permanentnom podsticanju neograničene proizvodnje i pomnom negovanju neobuzdane potrošačke kulture (up. Douglas & Isherwood, 1978. str. 56-70; Featherstone, 1991. str. 83-128), droge postaju presudni činilac povezivanja raznorodnih društvenih subjekata. S druge strane, od pomoćnog sredstva koje služi za ublažavanje bolova, olakšanje tegoba, otklanjanje umora, ubrzavanje opuštanja, rasterećenje napetosti ili povećanje koncentracije, droge udružene sa neobuzdanim potrošačkim mentalitetom iskazuju tendenciju da se pretvore u svrhu *per se*. Za zavisnike one predstavljaju sredstvo uz čiju pomoć nastoje da pobegnu iz realnosti u "svet simulakruma i mašte". Zahvaljujući upravo tom njihovom svojstvu, oko upotrebe droga razvila se bogata i slojevita simbolika. Drogama je pripisano svojstvo pogodnog sredstva za iskazivanje vlastite zrelosti, neustrašivosti ili nekonformizma. To posebno dramatične posledice ima za mlade ljude. Mnogima od njih droge postaju sastavni deo procesa odrastanja, odnosno inicijacije u društvo odraslih, dok drugima služe da potvrde i učvrste vlastito pripadništvo određenim društvenim grupama – potkulturama.

Nakon prvih iskustava, zadovoljenja znatiželje ili potrebe za samopotvrđivanjem, najveći deo onih koji pribegavaju ovakvim eksperimentima sa izdržljivošću vlastite volje i snage karaktera prestaje da ekscesno upotrebljava droge. Postoje, naravno, malobrojni pojedinci koji uspevaju da droge koriste povremeno, na relativno kontrolisan i socijalno prihvatljiv način (up. Zinberg, 1984). Ali, ni najmanje nije zanemarljiv broj onih kojima droge postaju okosnica stila života i prelomna tačka oko koje izgrađuju vlastiti identitet. Kod tih ljudi, usled razvoja navike i zavisnosti, droge najčešće prerastaju u jedini smisao života. A život na drogama obeležen je paradoksom. Iako naizgled predan i u potpunosti posvećen hedonističkim uživanjima, takav život ipak ni malo nije prijatan. Štaviše, ispunjen je raznovrsnim nevoljama i nebrojenim problemima. Najupečatljivi među njima svakako su različite infektivne bolesti, apstinencijalne krize, hronični nedostatak novca, krađe, sitne i krupne prevare, strah, sukobi sa zakonom, neposrednim okruženjem i društvenom zajednicom u celini, te obeleženost, odbačenost i društvena izopštenost. Pretvoren najčešće u košmar, život zavisnika od droga uglavnom se i završava fatalnim ishodom – teškim infektivnim bolestima, AIDS-om, psihozama, predoziranje ili samoubistvom.

U sociološkoj perspektivi naročito je značajna činjenica da droge predstavljaju okosnicu društvene integracije jedne posebne i prikrivene zajednice. Mada je po prirodi tajnovita, u ovoj zajednici mogu se razaznati sva ključna svojstva velikih društvenih grupa. U njoj je, pre svega, preslikana i pod naročitim uglom prelomljena opšta društveno-kulturna matrica. Utemeljena na podeli društvene moći i hijerarhijski ustrojena, sa oštro razdvojenim grupama siromašnih i bogatih, ova zajednica ima uobličene, naravno nepisane, zakone i pravila ponašanja, kao i razvijene mehanizme za primenu sile i kažnjavanje, za socijalizaciju, nadgledanje i disciplinovanje novih pripadnika. Strukturno i funkcionalno ona se prožima sa drugim zajednicama, dok se među njenim pripadnicima mogu pronaći čak i članovi kraljevskih porodica i plemstva, predsednici i diktatori, diplomate i poslovni ljudi, filmske i muzičke zvezde, berzanski mešetari, korporacijski nameštenici, profesori i studenti, službenici uronjeni u jednoličnu svakodnevicu, adolescenti sa pretenzijama na punopravno članstvo u društvu odraslih, pripadnici rasnih, nacionalnih i verskih manjina, gradski proleter, seoska sirotinja, prostitutke, lopovi, šverceri, reketaši, plaćene ubice, "dileri" i "džankiji" kojima je čitav život usredsređen oko droga. To je, nema sumnje, jedan opasan i tragičan svet u kome nasilje i iznenadna umiranja predstavljaju svakodnevne pojave. Različiti oblici kriminala – varanja, potkradanja, pljačke i otimačine, ubistva, prostituisanje – uobičajene su pojave u svetu droga i ne izazivaju veliku pozornost uključenih. Apstinencijalne krize, infektivne bolesti, bolnice i terapijske zajednice, AIDS i predoziranje, strah i napetost, hapšenja i zatvorske kazne, svakodnevne su sekvence iz života pripadnika ove prikrivene zajednice. A na drugoj strani, finansijske malverzacije i interkontinentalne transakcije milionskih vrednosti obeležavaju ovaj svet u podjednako meri kao i sitne krađe i ucene putem kojih zavisnici nastoje da obezbede svoje dnevne doze.

1.2. Istorijska pozadina problema

Upotreba droga, prirodnih ili sintetskih preparata biljnog porekla koji nakon unošenja u živi organizam dovode do izmene jedne ili više vitalnih funkcija, predstavlja pojavu koja je stara koliko i samo čovečanstvo. Iako savremena situacija sa drogama može izgledati kao jedinstven fenomen nedoživljen u prošlosti, činjenica je da upotreba ovih supstanci ima sve odlike univerzalne pojave, koja je u različitim kulturama bila regulisana, strukturisana i prihvaćena u visokom stepenu. Upotreba droga kao društvena pojava, drugim rečima, ima dugu i bogatu istoriju. Čovek je od svojih najranijih dana u potrazi za hranom upoznao prirodni svet koji ga okružuje. Stičući znanja o različitim biljnim vrstama, hranljivim ali i otrovnim, čovek je veoma rano otkrio da pojedine od njih poseduju neka posebna svojstva. Unete u organizam te su biljke dovodile do izmene svesti ili su uticale na ublažavanje bolova i oslobađale od različitih tegoba, dok su neke od njih prosto pružale snažno osećanje prijatnosti. Najpoznatije i najšire rasprostranjene iz ove grupe biljaka svakako su: **mak** (*papaver somniferum*) – čija čaura sadrži beličasti sok od koga se priprema opijum; **koka** (*erythroxylon coca*) – iz čijeg lišća se ekstrahuje koakin; i **indijska konoplja** (*cannabis sativa/indica*) – od čijeg se ulja dobija hašiš, a od cvetova priprema marihuana. Ipak, najšire rasprostranjena i najduže prisutna droga u ljudskom iskustvu nesumnjivo je **alkohol**. Proizvodnja alkoholnih pića jednostavan je tehnološki proces koji olakšava prirodna fermentacija voćnih plodova, tako da je i njegovo poznavanje gotovo univerzalno rasprostranjeno. Zajednice koje ovim znanjem nisu uspele da ovladaju izuzetno su retke i malobrojne (Marshall, 1979. str. 2).¹

U svim poznatim organizacionim oblicima ljudskih društava mogu se razaznati manje ili više kruta i stroga pravila kojima je uređeno kako, kada, gde i ko može upotrebljavati psihoaktivne biljke ili materije. Istorijska rekonstrukcija razvoja obrazaca upotrebe droga ukazuje da su droge prvobitno bile korišćene u religijskim svetkovinama i ritualima. Za njih je vezivana mogućnost opštenja sa onostranim, spiritualnim svetovima pa su im pripisivana sakralna obeležja svetog ili uzvišenog. Njihovo konzumiranje vezivano je za brojne obrede i podvrgavano ritualizovanju, te je tako uklapano u sisteme verovanja ili religije (up. Schultes & Hofmann, 1979. str.61). Iz religijskog okvira proistekla je, a potom se i uporedo sa njim razvijala, upotreba droga radi lečenja različitih tegoba, ublažavanja bolova ili kontrole apetita kod dijeta. Terapeutska upotreba droga do danas je, u svakom slučaju, ostao najznačajniji (a za mnoge i jedini legitimni) obrazac korišćenja droga. Droge se, ipak, upotrebljavaju i za rasterećenje napetosti, umirenje, relaksaciju, otklanjanje umora ili nelagodnosti. Pojedini ljudi uzimaju ih, naravno, i iz zadovoljstva – da bi utažili znatiželju ili ovladali novim iskustvima, da bi "otvorili svest" za neka

¹ D. Mandelbaum (1965) izričito tvrdi da tehnologija proizvodnje alkoholnih pića nije bila poznata samo stanovnicima pojedinih ostrva u Okeaniji i pojedinim plemenima starosedelaca Severne Amerike (sa krajnjeg severa Kanade) (up. Mandelbaum, u: Marshall, /ed./ 1979. str.14-30).

drugačija osećanja i uzbuđenja, da bi učvrstili prijateljstva, da bi povećali seksualne sposobnosti, ili ih prosto smatraju pogodnim sredstvom u traganju za nekim novim smislom života (up. Malcolm, 1971. str. 173-180; Weil, 1972. str. 17-38).

Prodiranje droga u svakodnevicu savremenog društva omogućeno je, pre svega, njihovim izdvajanjem iz religijskog okvira i potpunim lišavanjem aure sakralnosti. Ova profanizacija droga, u kojoj se ogleda temeljna promena kulturne simbolike u njihovom društvenom određenju, nije se odigrala ni slučajno, a ni naglo. Ona je proizvod jednog dugotrajnog procesa. Započet u osvit novog doba, velikim geografskim otkrićima tokom XV i XVI veka, proces profanizacije droga je tekao uporedo sa uobličavanjem i izgradnjom modernog, industrijskog društva. Razvoj kapitalizma, osobenog istorijskog oblika privređivanja utemeljenog na kapital-odnosu, delovanju sila tržišta, plaćenom radu i proizvodnji roba, od središnjeg je značaja, zbog toga, za razumevanje ovog procesa. Prerastanje tradicionalnog u moderno društvo, *Gemeinschafta* u *Gesellschaft*, generiralo je potrebu za novim oblicima kontrole radne snage. Sa razvojem kapitalizma kvalitativno su se menjali društveni sukobi, zaoštavajući napetosti i protivrečnosti unutar društvene strukture. Zbog toga je bilo potrebno zaštititi podelu rada koju je kapitalizam uobličavao i ustanovljavao, jer tek je tako bilo moguće obezbeđenje nesmetanog funkcionisanja celine društvenog mehanizma. Društvene grupe (pa i čitavi slojevi) koje se nisu uklapale u novi društveni poredak obeležavane su kao *classes dangereuses* ili "problem-populacija" nakon čega su postajali objekt pojačanog delovanja sistema društvene kontrole. Radi njihovog nadzora i disciplinovanja uobličene su institucije kontrole primerene modernom dobu – zatvor, učionica, klinika, duševna bolnica, radni logor i kasarna (up. Foucault, 1997; 1998. str. 290-320). Puritanska etika rada, na čijoj se osnovi gradio i razvijao rani kapitalizam, podrazumevala je odricanje od hedonističkih i svih drugih iracionalnih zadovoljstava. Zato je bilo potrebno pronaći takva sredstva kontrole koja će istovremeno pružati prividni osećaj zadovoljstva i biti dovoljno efikasna da neutralizuju sve ugrožavajuće slojeve i opasne elemente. Droge, do tada obavijene aumom sakralnosti, iskazale su vlastitu pogodnost upravo za takvu tihu ali veoma efikasnu kontrolu.

Proces desakralizacije i profanizacije droga nije se odvijao pravolinijski, niti je imao obeležja postepenosti. Droge su nove prostore osvajale u eruptivnim i epidemijским naletima sa široko prisutnom tendencijom da se brzo odomaće u novoosvojenoj sredini. A nakon ukorenjivanja, čvrsto su opstajale i tinjale kao endemska pojava. Nekoliko etapa široke popularizacije upotrebe pojedinih droga posebno se izdvajaju po svojoj eruptivnosti. Prva od njih odvijala se početkom XVI veka kada se po Mediteranu, Bliskom Istoku i evropskim zemljama vrtoglavom brzinom proširila upotreba kafe. Nešto kasnije, u drugoj polovini XVI veka, za manje od dve decenije, po evropskim zemljama, Rusiji, Kini i Japanu raširilo se pušenje duvana. Krajem XVII i početkom XVIII veka među pripadnicima siromašnih društvenih klasa u evropskim zemljama, kao i među starosedeočima Novog sveta, dolazi do ekscesivne potrošnje džina, ruma i drugih destilisanih alkoholnih pića. Slično je bilo i u XIX veku kada se nakon otkrića hipodermičke igle

dramatično povećao broj zavisnika od morfijuma. Krajem XIX veka u Engleskoj, SAD i Australiji ogromnu popularnost, naročito među ženama, imali su preparati na bazi opijuma ili njegovih derivata, poznati pod imenom "lekoviti sirupi" ili "lekovi tajnog sastava". U isto vreme, u velikim evropskim i američkim lukama, među kriminalcima, prostitutkama i ostalim pripadnicima potkultura devijanata proširilo se pušenje opijuma, običaj koji su doneli siromašni Kinezi (up. Austin, 1978).

Dvadeseti vek obeležen je, pre svega, naporima da se nad proizvodnjom, distribucijom, trgovinom i upotrebom droga uspostavi međunarodni sistem kontrole. Istovremeno, prisutni su i višestruki epidemijski naleti popularizacije pojedinih droga, što je za posledicu imalo krupne promene u kulturnoj simbolici i društvenom odnosu prema njima. Tako se tokom I svetskog rata u krugovima evropskih intelektualaca (tzv. "razočarana generacija") eruptivno proširila upotreba kokaina. Do tada, ova droga je uglavnom korišćena kao lokalni anestetik u stomatologiji i oftamologiji. Samo malobrojnim stručnjacima bila su poznata stimulativna svojstva kokaina, pa je i njegoa nemedicinska upotreba bila gotovo nepoznata. Tih godina kokain zadobija ne samo oznaku prestiža u krugovima društvenih elita, već i oreol blagotvornog antidepresiva, što se pretvorilo u temeljno obeležje kulturne simbolike vezane za ovu drogu (up. Ashley, 1975. str. 50-68; Grinspoon & Bakalar, 1985. str. 17-44). Povezanost ratova sa širenjem upotrebe pojedinih droga prisutna je u svim dvadesetovekovnim ratnim sukobima. Tako je, na primer, tokom II svetskog rata došlo do široke upotrebe morfijuma i heroina i to kako na frontovima, tako i u pozadini. Istovremeno, bez neophodne opreznosti isprobavane su i razne novootkrivene sintetičke droge. Posebno je bio upečatljiv i dramatičan porast upotrebe amfetamina u Japanu, gde su ove droge bile sastavni deo vojničkih sledovanja (up. Brill & Hirose, 1969. str. 179-194; Kato, 1969. str. 591-621), i s druge strane u Švedskoj, gde se njihova upotreba naglo proširila među omladinom (up. Sjöqvist & Tottie, 1969; Ellinwood, 1974. str. 303-329).

U drugoj polovini XX veka upotreba droga je prerasla u svetski problem. Višestruki epidemijski naleti pretvorili su se u globalnu pandemiju, smeštajući droge u žižu javnosti. Paradoksalno je da se izrastanje ove pandemije poklopilo sa konačnim uspostavljanjem globalnog sistema kontrole droga. Od kako je 30. marta 1961. u okviru Organizacije ujedinjenih nacija usvojena *Jedinstvena konvencija o opojnim drogama*, koja predstavlja zakonsku osnovu kontrole droga u najvećem broju savremenih država,² upotreba droga epidemijski se širila čitavom planetom. Proces globalizacije problema započeo je tokom burnih šesdesetih godina koje obeležava "psihodelična" revolucija mladih. Nezadovoljstvo mladih širom visoko razvijenih industrijskih zemalja postojećim odnosom društvenih snaga i mogućnostima "države blagostanja" da ublaži i amortizuje društvene sukobe podstaklo je traganje za novim, alternativnim kulturnim modelima. Na toj se osnovi

² Konvencija je nakon četrdeset potpisa i ratifikacija stupila na snagu 13. decembra 1964. godine. Ona je osnažena i dopunjena *Konvencijom o psihotropnim supstancama* iz 1971. i *Konvencijom protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancama*, iz 1988. godine.

gradio i uobličavao tolerantan odnos i prema eksperimentima sa tzv. "lakim" drogama. Upotreba kanabisa, LSD-a i drugih psihodelika poprimala je tako šire političke konotacije i izrasla u simbol antikapitalističkog bunta mladih (up. Stevens, 1987. str. 242-274). Tokom 70ih godina radikalni naboj je postepeno nestao, čemu je nesumnjivo doprinelo i vrtoglavo širenje upotrebe heroina. U 80im godinama ponovo je veoma popularan kokain, ali ovaj put najpre među pripadnicima "yuppi" generacije, da bi potom kao "crack" dospelo među pripadnike rasnih manjina i postigao neslućene razmere zloupotrebe. Poslednja decenija XX veka obeležena je alarmantnom erupcijom upotrebe droga (heroina, kokaina, amfetamina i kanabisa) u svim bivšim socijalističkim državama koje su zakoračile na tegobni put tranzicije i društvene transformacije. Ali, i u drugim delovima planete u 90im godinama izuzetno je primetno eksplozivno širenje upotrebe amfetamina, metaamfetamina i drugih "dizajniranih droga", gde posebno mesto pripada MDMA-u (XTC – ekstazi).

1.3. Dozvoljene i nedozvoljene droge

Čvrsto se ukotvljujući u živote miliona ljudi širom planete, droge su na sebe privukle pojačanu pažnju široke društvene javnosti. To je uslovalo višestruku diferencijaciju pojma droga. Neke su droge uspele da prožmu svakodnevnicu, te da zauzmu i čvrsto okupiraju posebna mesta unutar širih društveno-kulturnih matrica. Dovoljno je pomenuti kafu i čaj koji danas predstavljaju univerzalno prihvaćena sredstva relaksacije i blage stimulacije. Ništa manji nije značaj duvana ili mesto koje zauzima alkohol, posebno u zapadnoj civilizaciji. Pomenute droge imaju status važnih kulturnih činjenica oko kojih se uobličavaju različita značenja, ispredaju posebni rituali i grade složeni simbolički sistemi. Njihova upotreba retko nailazi na osudu, odbacivanje ili društveno neodobravanje. Ona se, štaviše, često očekuje, pa i zahteva, kao izraz pripadanja zajednici ili prilagođenosti datom društvenom i kulturnom okviru. Uobličavaju se, pri tome, brojna opravdanja koja naglašavaju poželjnost i ističu dobre strane ili dobrobiti koje upotreba ovih droga donosi. Tako se, na primer, pojedinim alkoholnim pićima - pivu, vinima, pa čak i nekim žestokim pićima - često poriče svojstvo štetnosti, čime se istovremeno problematizuje, pa i negira, njihovo svrstavanje među droge. Nekim alkoholnim pićima se čak pripisuju obeležja lekovitosti i hranljivosti. Na taj način se uobličava tolerantno okruženje u kome se upotreba ovih droga preporučuje i podstiče, što za sobom povlači brojne neželjene posledice.

Alkohol, duvan, kafa i čaj predstavljaju droge koje imaju status kulturno strukturisanih činjenica, što im obezbeđuje kako legalnost, tako i legitimitet. Integrisanost u šire kulturne matrice ovih droga može se razaznati u brojnim ritualima, običajima i verovanjima koja prate njihovu upotrebu. Čaj u svim istočnim kulturama predstavlja, na primer, jednu od središnjih kulturnih činjenica oko koje se plete estetsko uvažavanje lepog u svakodnevnim stvarima. Duboko utkan u taoizam i zen, čaj je neraskidivo povezan sa meditacijom, uzgajanjem plemenitog bilja i cveća, te posvećivanjem samome sebi. Čaj je, nadalje, simbol radosti koja nastaje u

druženju sa drugim ljudima (up. Okakura, 1983. str. 85-99). Kafa je, takođe, centar brojnih rituala. Jutarnje buđenje, pauze na poslu, izraz dobrodošlice gostima, sredstvo za "tečniji" razgovor među prijateljima, poslednja etapa pri obedu, pokazatelj sudbine ili budućnosti (u talogu šolje) - samo su neki od rituala koji se vezuju za upotrebu kafe. Upotreba kafe se prvobitno ukorenila u islamskim zemljama, ali je ubrzo stekla široku popularnost tako da danas, uz alkohol, kafa predstavlja planetarno najšire rasprostranjenu drogu (up. Malcolm, 1971. str. 182-3; i Oakley, 1978. str. 187-9). Upotreba alkohola i duvana, kao i drugih kulturno strukturisanih droga, zadobila je oznaku zrelosti i odraslosti, a simbol je i svojevrsne društvene promocije. Njihova upotreba je dozvoljena, a i poželjena za odrasle, ali ne i za decu. A upravo na populaciji mladih najlakše su vidljive negativne posledice društveno-kulturne integrisanosti pomenutih droga. Brojna istraživanja ukazuju na činjenicu da su upravo alkohol i duvan one droge koje mladi najčešće upotrebljavaju (up. Green, str. 17-44, i Hunt, Farley & Hunt, str. 45-61, u: Beschner & Friedman /eds./ 1979; Johnston, O'Malley & Bachman, 2001. v.I str. 115-127, i v.II str. 101-152).

Amfetamini, barbiturati, trankilizeri i sedativi sačinjavaju grupu droga čija je upotreba pokrivena autoritetom medicine kao veštine i profesije, tako da se posmatraju prevashodno iz ugla lečenje bolesti. Status lekova i široka terapijska primena obezbeđuju upotrebi ovih droga ne samo okvir društveno-kulturne strukturisanosti, već i primereni oblik integracije. U savremenom društvu opsednutost zdravljem, zdravim načinom života i zdravim okruženjem izrasli su u ideologiju planetarnih pretenzija. U toj matrici, bolest ne samo da je pretvorena u metaforu raznovrsnih simboličkih značenja, već se pronalaze i uobličavaju opravdanja svemu što navodno doprinosi zdravlju. Strah od bolesti postao je temeljno obeležje nelagodnosti i strepnje u savremenoj kulturi, jer "bolest je tamna strana života, jedno tegobno državljanstvo" (Sontag, 1983. str. 15-84). Zdravlje i bolest, međutim, društveno su konstruisani pojmovi, i kao takvi omeđeni su kako u prostoru, tako i u vremenu. Temelj ovih konstrukata proističe iz osobenog odnosa znanja i moći na čemu se, uostalom, i gradi profesionalni identitet medicine. Ali, moderna medicina ne predstavlja samo veštinu lečenja bolesti, već je istovremeno i poseban, veoma značajan, instrument društvene kontrole. Utemeljenje i vladavina ideologije zdravlja obezbedili su osnovu za izdizanje medicine od veštine lečenja u sveobuhvatni institucionalizovani mehanizam nadzora nad svakodnevicom ljudi (up. Turner, 1987. str. 131-196). Upotreba "lekova", u tom kontekstu, ne samo da ne nailazi na društveno neodobravanje, već se u potpunosti smatra poželjnim odnosom prema vlastitom telesnom i duševnom zdravlju. Zahvaljujući ovoj činjenici različiti lekovi su postali sastavni deo svakodnevice miliona ljudi, pretvarajući "tabletomaniju" u najrasprostranjeniji obrazac upotrebe droga. A kada se radi o korišćenju pomenutih droga, mada njihova upotreba koja izlazi van okvira medicine nosi obeležje štetnosti i nepoželjnosti, pa se i posmatra kao zloupotreba, ipak u široj kulturnoj matrici ona nailazi na društveno neodobravanje samo u slučajevima krajnje teške disfunkcionalnosti (up. Laplantine, 1986. str. 53-175).

Opijum i njegovi derivati (morfijum, heroin, kodein), kokain, kanabis (marihuana, hašiš, kanabinol) i psihodelici (pejotl, meskalin, LSD, itd.) predstavljaju droge čija upotreba izaziva društvenu reakciju neodobravanja, pa je samim tim i predmet stalnih kontroverzi. Ove droge su društveno izopštene, zakonski zabranjene i podvrgnute sistemu prohibicije. Uprkos činjenici da su lekovita svojstva nekih od njih vekovima poznata čovečanstvu – na primer: anestetički i analgetički potencijal opijata; svojstva kokaina kao lokalnog anestetika, antidepresiva ili stimulativnog sredstva; blagotvorna dejstva kanabisa na respiratorne organe i na podsticanje apetita – njihova upotreba koja nije pod strogim medicinskim nadzorom (što je, inače, domen upotrebe koji je kroz čitav XX vek bio podvrgnut permanentnom suzbijanju i sužavanju) obeležena je etiketom problematičnosti, štetnosti i opasnosti. U kulturnoj simbolici ovim drogama je pripalo jedno od središnjih mesta u "retorici zla" XX veka. Posebno je apostrofirano, podvučeno, pa i prenaplašeno, njihovo svojstvo stvaranja navike i zavisnosti - tzv. "adiktivni potencijal", što se inače sreće i kod droga koje imaju sasvim drugačiji društveni status, poput lekova, alkohola ili duvana, ali i kod raznih drugih supstanci – čokolade, sladoleda, kola-napitaka, itd. Obeležene kao štetne i podobne za zloupotrebu, pomenute su droge podvrgute prohibitivnom sistemu koji predstavlja okosnicu međunarodnog sistema kontrole droga.

1.4. Kritičko preispitivanje prohibitivnog sistema

Prohibicija proizvodnje, stavljanja u promet, trgovine, a donekle i potrošnje droga, danas je široko međunarodno prihvaćena i ugrađena u brojne dokumente Ujedinjenih nacija. Težnja ka uspostavljanju globalnog mehanizma društvene kontrole droga prisutna je kroz čitav XX vek. Opijum i njegovi alkaloidi bili su i ostali u središtu svih kontrolnih napora. Tragalo se za efikasnim merama koje bi ograničile dostupnost opijuma, ali i drugih droga – kokaina, kanabisa, sintetičkih droga, itd., jer je uočeno da nijedna država ne može sama za sebe izaći na kraj s ovim problemom. Zato je ustanovljavanje i jačanje prohibicije droga neraskidivo povezano s izrastanjem političkih institucija međunarodne zajednice. Između 1912. i 1988. godine zaključeno je čak trinaest različitih multilateralnih sporazuma o ograničavanju proizvodnje, kontroli prometa, posebno ilegalne međunarodne trgovine, i sprečavanju upotrebe droga. Usvajanjem *Jedinstvene konvencije o opojnim drogama* 1961. i *Konvencije o psihotropnim supstancama* 1972. godine objedinjeni su dotadašnji naponi i uspostavljen je postojeći globalni sistem prohibicije droga, što je dodatno ojačano usvajanjem *Konvencije UN protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancama* 1988. godine.³

Uobličena u prvim decenijama veka s ciljem uspostavljanja nadzora nad trgovinom opijumom, prohibicija je kroz Ligu naroda i Ujedinjene nacije prerasla u

³ Bivša SFRJ je aktivno učestvovala u pripremi ovih dokumenata i, usvojivši ih, ugrađivala ih je u vlastito zakonodavstvo. Up. *Službeni list SFRJ* br. 2/64, br. 40/73, i br. 14/90.

složen sistem međunarodne kontrole čitavog niza supstanci – lekova, droga i psihotropnih supstanci. Prohibitivni sistem je ubrzo po utemeljenju iskazao određene prednosti, ali je ispoljio i veoma krupne slabosti. Nesumnjivo najznačajniji pozitivni efekat prohibicije predstavljalo je zaustavljanje, do tada, permanentnog povećanja broja zavisnika od preparata opijuma i morfijuma. Lekari su izgubili pravo da ih slobodno prepisuju, dok su lekovi nepoznatog sastava, preparati, eliksiri i tonici na bazi narkotika, kokaina ili kanabisa u potpunosti nestali sa tržišta (up. Bates & Crowther, 1974. str. 1-49; Musto, 1987. str. 7-64; Terry & Pellens, 1928. str. 3-52). Farmaceutska industrija, tada još uvek mlada i poletna, bila je primorana da sa mnogo više opreznosti pristupa ispitivanju novih lekova i njihovom puštanju u promet. Prohibicija droga nije, međutim, delovala sputavajuće na farmaceutsku industriju, već joj je pomogla da se za kratko vreme pretvori u ekspanzivno rastuću i visoko profitabilnu granu ekonomije (up. Young, 1961. str. 18-64; i 1967. str. 167-215). Uvođenje reda u proizvodnju lekova pratilo je konstruisanje nove ideologije zdravlja i prerastanje medicine od veštine lečenja u sveobuhvatni institucionalizovani mehanizam društvene kontrole i posebno nadzora nad svakodnevicom radne snage.

Prohibitivni sistem kontrole droga je ubrzo nakon ustanovljavanja iskazao i veoma krupne slabosti. Već nakon prve zakonske zabrane pokrenut je složen društveni proces obeležavanja, žigosanja i oštrog nipodaštavanja zavisnika, što je za rezultat imalo uobličavanje i popularizaciju čitavog niza neistina i mitova vezanih za upotrebu prohibiranih droga (up. Brecher, 1972. str. 14-38). Došlo je, pre svega, do redefinisanja značenja pojma zavisnost. Umesto dotadašnjeg tretiranja potrošnje droga kao loše navike ili poroka, slabosti volje ili, u najgorem slučaju, moralne deficijentnosti, čime se odlikuje devetnaestovekovno poimanje zavisnosti, pod uticajem nove prohibicionističke moralne paradigme upotreba droga smeštenih izvan zakona poistovećena je sa kriminalom, duševnom bolešću i moralnom degeneracijom (up. Rouse & Johnson, 1991. str.183-214). Kriminalizacija upotrebe droga neposredno se odrazila na društveni položaj zavisnika i povremenih potrošača. Našavši se nenadano na udaru zakona oni su bili prisiljeni da se opredeljuju između mukotrpnog odbacivanja dotadašnjih navika i mogućnosti pridruživanja potkulturama kriminalaca. Za mnoge to je predstavljalo kraj korišćenja bilo koje od ilegalnih droga. Neki su se okrenuli društveno bezbednijoj upotrebi onih droga koje su kulturno strukturisane. Pojedini su i pored svega nastavili sa dotadašnjim navikama i uklopili se u kriminalni milje. Prohibicija nije, u svakom slučaju, uspela da odvрати ljude od upotrebe droga (up. Offergeld & Souris, 1987. str.176-194; i Xiberras, 1989. str.139-159). Naprotiv, uprkos različitim merama na planu suzbijanja i sprečavanja, ova pojava se nalazi u stalnom porastu. Od početka 60tih godina, pa do danas, upotreba droga je izrasla u globalnu pojavu i poprimila je obeležja dramatične pandemije.

Prohibicija je droge pretvorila u posebno atraktivnu i lukrativnu robu visoke profitabilnosti, čime je presudno uticala na utemeljenje i nagli porast organizovanog kriminala. U težnji za lakim i brzim profitom kriminalci su u poslovima sa ilegalnim

drogama pronašli idealno polje za vlastito delovanje. Štaviše, od prvobitno marginalne oblasti kriminalnih aktivnosti, trgovina drogama ne samo da je zauzela središnje mesto, već je izrasla u najznačajniju delatnost savremenog transnacionalnog organizovanog kriminala (up. Arlacchi, 1986. str.211-237; Catanzaro, 1988. str. 227-263; Kelly, 1986. str. 6; Lupsha, 1982. str. 32; Robertson, 1977. str. 83-87; Williams & Florez, 1994. str. 3-26). Proizvodnja droga (uzgajanje psihotropnih biljaka, njihova prerada i laboratorijska ekstrakcija aktivnih supstanci), organizacija distribucije i trgovina spadaju u poslove koji donose ogromne zarade (up. Cooper, 1990. str. 3-88; i Stares, 1996. str. 1-104). Zato je visoko profitabilna industrija droga postala pojedinačno najisplativija planetarna ilegalna privredna delatnost.⁴ U procenama profita industrije droga najčešće se uzima kao najniža procena na 500 milijardi dolara godišnje ili oko 16000 eura dnevno, što je, inače, jednako godišnjem profitu celokupne svetske tekstilne industrije (up. ENCOD, 2001. str. 2; UN ODCCP, 2001. *Global Trends*, str. 4; UN ODCCP, 2001. *World Drug Report 2000*, str. 16; UN INCB, 2002. *Annual Report for 2001*, str. 3). Droge su zbog toga postale veoma značajne za globalnu ekonomiju, što je lako vidljivo kako u visoko razvijenim zemljama centra, tako i u onim siromašnim koje se nalaze na periferiji ili poluperiferiji svetskog sistema. Kapital akumuliran u poslovima sa drogama, a ne treba ispuštati iz vida da se ovde barata pretežno "keš" novcem, često služi kao rezervni kapital. U zavisnosti od procene profitabilnosti, ovaj kapital se u bilo kom trenutku može uključiti u legalne finansijske tokove ili, u krajnjem slučaju, investirati u druge ilegalne poslove. Procene veličine kapitala ostvarenog u industriji droga koji uspe da se "opere" i investira u legalne ekonomske tokove kreću se između 50 i 70% (up. OECD, 1990. str. 7; UN ECOSOC, 1995. str. 23; Tullis, 1991. str. xvii). Obezbeđivanje legalnosti kapitala akumuliranog u poslovima sa ilegalnim drogama (operacija poznata kao "pranje" ili recikliranje novca) spada u finansijske operacije od kojih se svi ograđuju, ali retko ko uspeva da im odoli, jer su visoke provizije koje ih prate neodoljivo primamljive ne samo za banke siromašnih, ostrvskih, off-shore državnica, već podjednako i za najpoznatije i najstarije svetski čuvane banke (up. Hardinghaus, 1995. str.70-84; Observatoire Géopolitique des Drogues, 1994. str.28-30, i 2000. str.17-33; i posebno izveštaj UN ODCCP, 1998. *Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering*).

Pored ekonomskih, droge neizbežno duboko prožimaju i političke odnose. To podjednako važi kako za dominantno proizvođačke, tako i za zemlje koje su pretežno potrošačke (UNDCP, 2000. str. 4-8). Legalizacija ilegalno stečenog

⁴ Kancelarija za nacionalnu politiku kontrole droga Bele kuće procenjuje da su Amerikanci 1995. godine potrošili na ilegalne droge 50 milijardi dolara (31 milijarda na kokain, 7 milijardi na heroin, 9 milijardi na marihuanu i 3 milijarde na ostale ilegalne droge) (up. Office of National Drug Control Policy: *The National Drug Control Strategy: 1996*, str.12). U 2000. Amerikanci su na ilegalne droge potrošili 64 milijardi dolara (35 milijardi na kokain, po 10 milijardi na heroin i marihuanu, 5 milijardi na amfetamine i još 4 milijarde na ostale droge) što prevazilazi ukupne troškove lečenja i istraživanja AIDS-a, kanceroznih oboljenja i kardio-vaskularnih bolesti (up. White House, 2002. *National Drug Control Strategy*, str. 25).

kapitala omogućava izrastanje novih finansijskih elita, čiji pripadnici, bez mnogo okolišanja i dugog čekanja, ispoljavaju pretenzije na deo političkog uticaja i društvene moći. Budući da su ovi novi bogataši najčešće u čvrstoj sprezi sa organizovanim kriminalom, nije retkost da se široko služe potkupljivanjem, što posebno ozbiljne posledice ostavlja na rad policije, pravosuđa i drugih institucija društvene kontrole (up. Bertram, Blachman, Sharpe & Andreas, 1996. str. 48-50; Hargreaves, 1992. str. 84-125; Marshall, 1991. str. 11-34). Korumpiranost policije danas je gotovo planetarna pojava koja stoji u čvrstoj korelaciji sa stepenom ostvarenog društvenog razvoja. U siromašnim, nerazvijenim i politički relativno nestabilnim zemljama gde se proizvode droge korupcija pronalazi idealno okruženje za penetraciju celokupnog društveno-političkog života. Šire gledano, posledice neefikasnosti i proizvoljnosti u radu policije posebno su uočljive na primeru nasilja povezanog sa trgovinom drogama (up. UNDCP, 2001. str.7-39), što predstavlja prateću i naročito uznemiravajuću pojavu jer su najčešće žrtve potpuno nedužni građani. S druge strane, budući da su droge podvrgnute sistemu kontrole koji se odvija i kroz organe UN-a, proizvođačke zemlje su prisiljene na primenu različitih mera koje ponekad idu i do ograničavanja njihovog državnog suvereniteta. To je, na primer, slučaj sa primenom ekstradicije za organizatore poslova sa drogama. Samim tim, droge u velikoj meri utiču i na zbivanja u međunarodnoj zajednici.

Široka prisutnost i raznovrsnost pojavnog ispoljavanja doprinose pretvaranju upotrebe droga u *problem* koji se izdvaja kao višestruko značajno društveno pitanje. U mnogim državama droge postojano zauzimaju jedno od vodećih mesta na listi političkih prioriteta. To važi ne samo za SAD, gde je nesumnjivo najbrojnija populacija potrošača i, samim tim, najznačajnije tržište droga, već i za države Evropske unije, većinu latinoameričkih, afričkih, dalekoistočnih i postkomunističkih država. Uz terorizam i ilegalnu trgovinu oružjem, droge predstavljaju i trajnu preokupaciju međunarodne zajednice. Pretvaranje upotrebe droga u prioritetan problem savremenog društva obezbeđeno je činjenicom da se ova društvena pojava, čvrsto uklopljena u konzumentsku kulturu, permanentno širila od završetka II svetskog rata do danas. U razvijenim industrijskim zemljama ona je prvobitno uporište pronašla među pripadnicima marginalnih grupa (posebno rasnim i etničkim manjinama) i omladinom. Tokom "burnih" 60ih godina droge su izašle iz getoa za "obojene" i plesnih dvorana za mlade, da bi prodrle u sve društvene slojeve. U nerazvijenim i zemljama u razvoju popularizacija droga je imala nešto drugačiji tok, ali gotovo identičan ishod. Tu je ovom pojavom prvo bio zahvaćen podmladak društvenih elita, koji je oponašao "zapadne uzore" u ponašanju i stilu života. To je prouzrokovalo povećanje medijske pažnje, nakon čega su se droge ubrzano rasprostirale i ukotvile među masama siromašnih. Do danas je, uključujući i postkomunistička društva (up. Radulović, 1995b. str. 575-601), upotreba droga dospela u sve, čak i najzabačenije, delove planete (up. UNDCP, *Global Illicit Drug Trends 2000* str. 7-11; i UNDCP, *World Drug Report 2000* str. 5).

Nijedna savremena država, bez obzira na nivo ostvarenog društvenog razvoja ili oblik političke vladavine, nije pošteđena posledica upotrebe droga. Ispostavlja se

da za nastajanje, ukorenjivanje i širenje ove pojave, postojeće razlike u tipu društvenog uređenja, obliku vladavine ili stepenu društvenog razvoja imaju relativno mali značaj. One se, naravno, odražavaju na rešenja koja se predlažu, mere koje se preduzimaju i primenjuju, kao i na ukupne efekte sistema društvene kontrole. Upotreba droga kao društvena pojava prevazilazi, u svakom slučaju, uspostavljene granice država. Zato se o njoj može i mora govoriti kao o *zajedničkom problemu* savremenog društva. Ali, pitanje kako bi, na koji način, demokratsko pluralističko društvo (što predstavlja univerzalno prihvaćeni model savremene društvene organizacije) trebalo da se odnosi prema upotrebi droga, još uvek je na žalost nedovoljno razjašnjeno (up. Chomsky, 1991. str. 114-137).⁵ Iako već čitavo stoleće vlade pojedinih zemalja, brojne međunarodne organizacije i, posebno, službe i agencije koje deluju u okviru UN, pokušavaju da uobliče valjanu politiku kontrole droga, ponuđena rešenja ne samo da ne ostvaruju očekivane rezultate, već ne nailaze ni na opšte prihvatanje, što provocira rasprave koje sa većim ili manjim žarom postojano traju.

Osmišljavanje valjane strategije društvene kontrole droga mora započeti temeljnim preispitivanjem prohibitivnog sistema. Pri tome se neizostavno mora uvažavati globalni karakter same pojave. Prednosti i slabosti sistema prohibicije droga plastično se ispoljavaju upravo u posmatranju upotrebe droga kao planetarne pojave. Pre svega, proizvodnja droga, uzgajanje psihotropnih biljaka i laboratorijska prerada, odvijaju se najvećim delom u veoma siromašnim, nerazvijenim i politički relativno nestabilnim zemljama – Peru, Bolivija, Kolumbija, Pakistan, Avganistan, Mjanamar, Iran, Turska, Liban, Maroko (up. McNicoll, 1983. str. 21-48; i Tuškanov, 1994. str. 68-72). Iako možda ne predstavljaju najznačajniju oblast ekonomije ovih zemalja, droge su svakako bitan izvor rezervnog kapitala koji se koristi za intervencije u legalnim ekonomskim aktivnostima. Najznačajnija tržišta, s druge strane, nalaze se u SAD i državama Evropske unije u kojima populacija slučajnih, povremenih ili redovnih potrošača droga obuhvata gotovo trećinu stanovništva (up. EMCDDA, 2000. str. 7-22; 2001. str. 7-22).⁶ Globalna dimenzija se, dakle, ne može zaobići u sagledavanju razloga visoke profitabilnosti poslova sa drogama. Upravo odatle proističe i posebna atraktivnost poslova sa drogama za organizovane kriminalne grupacije. Lokalne osobenosti problema droga nesumnjivo imaju veliki značaj. Ali, upoznavanje s iskustvima drugih zemalja, posebno onih koje duže vreme nastoje da "reše problem", neosporno je od velike koristi. Pažljivo proučavanje tih iskustava drugih, ostvarenih uspeha i, naročito, neuspeha plodonosno je za uobličavanje valjane nacionalne strategije. Uspešnost odabrane strategije društvene kontrole upotrebe droga, drugim rečima, u podjednakoj meri

⁵ O prevladavanju modela pluralističke demokratije, najznačajnijim dilemama i izgradnji globalnog - kosmopolitskog demokratskog poretka up. Dal, 1994. str. 31-82; i Held, 1997. str. 255-332.

⁶ Up. Ambos (1995) "Warum die internationale Drogenbekämpfung scheitert", str. 85-95; Kopp (1994) "L'efficacité des politiques du contrôle des drogues illégales", str. 83-99; Labrousse (1994) "Géopolitique de la drogue", str. 9-21, i Office of National Drug Control Policy (2002) *National Drug Control Strategy*, str. 20-27.

zavisi kako od sagledavanja društveno-istorijske omeđenosti etno-kulturnog konteksta u kome pojava nastaje, tako i od razumevanja njenih globalnih (svetskih) dimenzija.

Upotreba droga neosporno najteže posledice ostavlja na zdravlje, socijalnu blagodat i opštu sigurnost zavisnika. Zato, suzbijanje, ograničavanje i sprečavanje upotrebe droga obuhvaćenih sistemom prohibicije predstavlja jednu od središnjih oblasti ispoljavanja delatnosti društvene kontrole. Ali, droge su ne samo predmet ispoljavanja delovanja mehanizma društvene kontrole, već i one same predstavljaju svojevrsno sredstvo za uspostavljanje posebne vrste nadzora nad određenim društvenim grupama – marginalcima, mladima, pripadnicima manjina (rasnih, etničkih ili verskih), ženama, sirotinjom. Drugim rečima, uspostavljanje nadzora nad upotrebom određenih droga, uobličavanje i izgradnja sistema prohibicije, s jedne strane, markantno obeležava sistem društvene kontrole droga u savremenom društvu, dok, s druge strane, predstavlja poseban oblik nadgledanja i disciplinovanja onih delova stanovništva koji se označavaju kao "problem populacija" ili "opasne društvene klase" (up. Gordon, 1994. str. 15-42). Brojne protivrečne konsekvence prohibicionističke politike prema drogama nameću temeljno kritičko preispitivanje kao jedan od prioritetnih zadataka u procesu osmišljavanja valjane strategije kontrole droga i uobličavanja optimalne socijalne politike. Ali, u tom traganju za boljom politikom kontrole upotrebe droga nije dovoljno samo pretresanje postojećih društvenih odgovora. Potrebno je ispitati i različite oblike govora o drogama, razgrnuti u njima prisutne moralno-vrednosne primese, i izdvojiti činioce koji utiču na promene u društvenom odnosu prema ovoj pojavi.

Široka prisutnost droga pretvara ih u posebno značajan objekt delovanja mehanizma društvene kontrole. Globalno posmatrano, danas je nesumnjivo prisutna određena vrsta saglasnosti o potrebi uspostavljanja društvenog nadzora nad drogama. Ali, već kod izbora vrste nadzora pojavljuju se nedoumice, nesuglasice, i iskrsavaju brojna sporna pitanja. Izbor i uobličavanje strategije društvene kontrole delatnost je od opšteg interesa. Zbog toga nije opravdano prepuštati je proizvoljnostima bilo koje vladajuće elite. U demokratskim društvima ovako važno društveno pitanje sastavni je deo javnog govora u kome se iznose različite mogućnosti i preispituju postojeća rešenja. Tek kroz takav kritički intoniran diskurs može se stići do optimalne strategije društvene kontrole koja podrazumeva i iziskuje određeni minimum saglasnosti svih zainteresovanih strana. Negovanje ovakvih oblika javnih rasprava posebno je značajno za ona društva u kojima se pluralistička demokratija nije valjano ukorenila, ili su, pak, kroz duži vremenski period u njima postojali autoritarni oblici društvenog poretka, što je slučaj sa većinom postkomunističkih društava.

Pitanja o kojima je potrebno postići saglasnost u tom kritički intoniranom diskursu, koji treba da posluži kao valjana osnova za uobličavanje optimalne strategije društvene kontrole upotrebe droga, obuhvataju: 1) **precizno određenje problema** - koje su droge čija upotreba se smatra za problematičnu (alkohol, heroin,

kokain, kanabis, duvan, barbiturati, amfetamini, psihodelici, trankvilizeri); da li je svaka upotreba neke od pomenutih supstanci problematična, ili je to samo svakodnevna upotreba koja podrazumeva neki oblik zavisnosti (psihičku ili fizičku); koji oblici ponašanja pod dejstvom droga imaju status povećane društvene opasnosti (upravljanje motornim vozilima, na primer); koje su društvene grupe kod kojih je upotreba droga naročito ozbiljan problem (omladina, zdravstveni radnici, sportisti, vojna lica, vozači u javnom transportu, itd.); 2) **definisanje ciljeva delatnosti društvene kontrole** - *smanjenje ponude* droga na ilegalnom tržištu; stroga kontrola nad legalnim tržištem (onemogućavanje izdavanja lekova bez recepata, nadzor nad delatnošću lekara i farmaceuta, zabrana puštanja u promet nedovoljno ispitanih lekova koji mogu dovesti do stvaranja zavisnosti, isl.); *smanjivanje potražnje* (programi širenje znanja o štetnim efektima upotrebe droga, široke preventivne akcije, delatnost mas-medija u pravcu informisanja građana o posledicama upotrebe droga, i sl.); 3) **realistično izdvajanje prioriteta** – zaštita mladih; pooštavanje zakonske regulative o dozvoljenim drogama (ograničavanje dostupnosti alkohola, takse na duvan, zabrana reklamiranja, i sl.); povećavanje javne sigurnosti (stroge kazne za upravljanje vozilima pod dejstvom droga); zaštita javnog zdravlja (tretman zavisnika, širenje znanja o zaraznim bolestima povezanim sa upotrebom droga); 4) **poštovanje individualnih prava i odgovornosti** – pravo na privatnost, pravo na različitost, pravo na izbor stanja svesti, itd.

Sociološko proučavanje upotrebe droga, kao neosporno bitan korak u procesu osmišljavanja strategije društvene kontrole i uobličavanja osnove na kojoj bi se mogla graditi jedna valjana socijalna politika, nije u odgovarajućoj meri razvijeno u jugoslovenskoj sociologiji. Štaviše, problem droga do sada je posmatran pretežno kao individualni problem zavisnosti, pa se u skladu sa tim težište nalazilo na razmatranju različitih oblika tretmana zavisnika. Društvena kontrola droga svodila se, pak, na zakonsku regulaciju i odgovarajuće delatnosti službi i organa kontrole, pre svega policije i pravosuđa, zaduženih za sprovođenje i realizaciju odabrane strategije. Sistematizovanih socioloških radova o problemima društvene kontrole uopšte, a i droga posebno, u našoj zemlji nema. Lako je vidljivo da se ovo odsustvo celovitih razmatranja pretpostavki, oblika, mehanizama funkcionisanja i efekata društvene kontrole na najneposredniji način odražava na sam problem. U odsustvu valjano artikulisane politike kontrole, upotreba droga se u jugoslovenskom društvu kao pojava permanentno uvećavala, da bi u protekloj deceniji poprimila ozbiljno uznemiravajuće razmere. Stoga se sveobuhvatno sociološko preispitivanje rasprostranjenosti, pojavnih oblika i obrazaca upotrebe droga, kao i mera, instrumenata i strategije društvene kontrole droga, nameće kao imperativ.

2. Konstrukcija problema - upotreba droga u javnom govoru

2.1. Uvod

Upotreba droga spada u malobrojnu grupu društvenih pojava koje su obeležene kao nepoželjne, problematične i štetne. Ovako tvrd vrednosno-negativni predznak doprinosi smeštanju ovih pojava u krute pojmovne okvire u kojima se one posmatraju kao socijalni problemi, društvene devijacije (oblici devijantnog ponašanja) ili kriminal. Negativno označene i čvrsto pojmovno uokvirene pojave iz ove grupe predmet su složene i široke društvene aktivnosti koja se naziva društvena kontrola. Društvena kontrola je posebno važna dimenzija društvenog života, koja iako uočena, izdvojena i temeljno pretresana već u delima utemeljivača nauke o društvu, još uvek postojano zauzima jedno od središnjih mesta u sociologiji (up. Radulović, 1995a. str. 381-403; Bergalli & Sumner /eds./ 1997). Presudni značaj koji društvena kontrola ima za ustanovljavanje, cementiranje i održavanje društvenog poretka, ogleda se kroz njenu osnovnu funkciju koju predstavlja uređivanje i nadgledanje društvenih sukoba. Društvena kontrola, drugim rečima, obezbeđuje nesmetano odvijanje podele rada, amortizujući strukturne napetosti, neutrališući u određenom stepenu postojeće nejednakosti i disciplinujući pripadnike društva. Ona obuhvata primenu aktivnosti širokog spektra koje započinju socijalizacijom i priticima ka konformizmu, da bi se preko normativnog uređivanja društvenog života usredsredile na izdvajanje, obeležavanje i sprečavanje devijantnih oblika ponašanja, suzbijanje i rešavanje socijalnih problema, te zabranjivanje i kažnjavanje kriminala.

Pitanja vrste mera društvene kontrole, njihove snage i žestine, kao i tretman objekata ili ovlašćenja subjekata koji sprovode aktivnosti kontrole ne spadaju u nesporna ili neproblematična pitanja oko kojih postoji saglasnost u društvu. Govor o drogama ili bilo kojoj drugoj negativno obeleženoj pojavi opterećen je, samim tim, snažnim emotivnim nabojem i predstavlja, manje ili više jasno izraženo, opravdavanje mera društvene kontrole. Zbog toga se svaki govor o drogama ispoljava kao oblik ideološkog diskursa u kome se mogu razaznati sučeljeni protivrečni interesi pojedinih društvenih grupa sukobljenih oko podele društvene moći. Ali, za razliku od drugih negativno obeleženih društvenih pojava – kriminala, mentalnih poremećaja ili samoubistava – oko čijeg se obeležavanja i društvenog statusa vode iscrpljujuće i dugotrajne rasprave, postojeći vrednosno-negativni predznak upotrebe droga uživa prilično široku podršku, pa se može steći utisak da on uopšte nije problematičan. Ovakav način označavanja upotrebe droga, međutim, ni u kom slučaju ne predstavlja neko inherentno svojstvo, niti proističe iz same pojave. Negativni društveni predznak predstavlja rezultat složenog društvenog procesa koji se naziva konstrukcija problema. Izdvajanje i obeležavanje pojedinih društvenih pojava negativnim predznakom, što je nesumnjivo kostur procesa

konstrukcije problema, odvija se u areni javnosti i, upravo zbog toga, upotreba droga je čvrsto ukotvljena u samom središtu pažnje javnosti.

2.2. Upotreba droga i javno mnjenje

Javnost predstavlja društveni i politički prostor u kome nastaje i deluje javno mnjenje. To je, najšire posmatrano, onaj prostor u kome se privatna sfera društva prepliće sa javnom silom države. Javnost u modernom društvu predstavlja vitalno polje u kome javni govor dobija svoju punu rezonancu, jer se tu odvija slobodno opštenje ljudi posredovano rečju, pismom, zvukom i slikom (up. Tadić, 1987. str. 25-40; i Habermas, 1969. str. 179-228 i 297-314). Široka razmena informacija i sučeljavanje argumenata doprinose uobličavanju modernog građanstva i omogućavaju izgradnju valjanog demokratskog poretka. Posebno značajna dimenzija javnosti ogleda se u činjenici da ona predstavlja medij u kome se stvaraju ili izražavaju velika i za svakog građanina značajna pitanja – *res publica*. Na taj način učvršćuje se kod građana uverenje da postoje određena zajednička pitanja ili dobra, a ne samo lični interesi (up. Vasović, 1995, str. 155).⁷ Javno mnjenje je po svojoj prirodi difuzno, jer se u njemu kristališu različiti stavovi, artikulišu suprotstavljeni interesi i opredmećuju vrednosti. Javnost dakle predstavlja okvir u kome se sučeljavaju društvene grupe u nastojanju da vlastite poglede pretvore u javno mnjenje.

Nesumnjivo najznačajniji kanal ispoljavanja javnosti u savremenom društvu predstavljaju sredstva masovnog opštenja, masovni mediji. Mediji, naravno, ni u kom slučaju nisu tek puki odraz javnog mnjenja ili javnosti u celini. Zahvaljujući činjenici da u isto vreme poseduju, stvaraju i prenose informacije, masovni mediji su izrasli u moćnu i, samim tim, posebno značajnu društvenu instituciju koja sa svoje strane doprinosi izgradnji javnosti i kreiranju preovlađujućih stavova u javnom mnjenju. Stvaranje i prenošenje informacija ("proizvodnja vesti") nisu delatnosti koja se odvijaju u nekom praznom društvenom prostoru. Naprotiv, mediji deluju u skladu sa dominantnim ideološkim zamislima o osnovama društva, načinu njegovog funkcionisanja i temeljnim obeležjima ljudske prirode. Nudeći obrasce i poželjne modele ponašanja, kao i uobličene setove stavova, oni su postali presudan činilac u oblikovanju javnog mnjenja. Zbog toga su mediji bitan deo sistema društvene kontrole. Oni sprovode nadzor nad javnom ali, često, i nad privatnom sferom. Kroz medije, zbog toga, provejavaju interpretacije o poželjnom, dobrom, valjanom, kao i o nepoželjnom, štetnom, nemoralnom. Mediji se, ipak, retko pojavljuju kao

⁷ R. Sennett stavljaajući u središte svojih socijalno-psiholoških razmatranja problem uticaja javnosti na ličnost, tvrdi: "Problem javnosti u suvremenom društvu je dvojak: neosobno ponašanje i neosobna pitanja ne raspljuju mnogo strasti; počinju, međutim, izazivati uzbuđenje tek kad ih ljudi počnu krivo tretirati kao pitanja ličnosti. No, budući da postoji, taj dvostruki problem javnosti stvara i problem unutar privatnog života. Svijet prisnog osjećaja gubi svaku omeđenost; više ga ne ograničava javni svijet u koji bi, kao u alternativu ili protutežu, ljudi ulagali sebe. Erozijska snažnog javnog života stoga izobličava prisne odnose, koji osvajaju svesrdan interes ljudi", R.Sennett (1989) *Nestanak javnog čovjeka*, str. 5.

autonomni kreatori ovih definicija. Njihova osnovna funkcija iscrpljuje se u reprodukciji ili pukoj transmisiji postojećih interpretacija, čime postaju i značajan činilac u socijalizaciji. Kroz prezentaciju ustaljenih slika, mišljenja i stavova o osetljivim društvenim pitanjima, masovni mediji jasno iskazuju i težnju ka stvaranju ili izmeni političkih usmerenja. Zbog toga, onaj ko ima kontrolu nad masovnim medijima ima i mogućnost da ih koristi za manipulisanje javnošću, javnim mjenjem ili da na neki drugi način utiče na politička usmerenja.

Pojačano interesovanje široke društvene javnosti za upotrebu droga permanentno je prisutno i lako vidljivo u masovnim medijima. Za štampu, radio i televiziju droge spadaju u krug pitanja koja gotovo nikada ne gube aktuelnost. U širokom rasponu tema o njima se govori kao o nacionalnom problemu, kao o svetskoj pandemiji, porodičnoj traumi, ličnoj tragediji. Droge su podjednako zahvalna tema kako za dokumentarno-analičke priloge, okrugle stolove i panel rasprave, tako i za propovedničke istupe moralnih dušebrižnika svih orijentacija. Na pitanju droga zgodno se može ilustrovati određena politička opcija, bilo da je ona vladajuća ili, pak, kritička u odnosu na nju. Droge su zato istovremeno omiljen predmet rasprave među konzervativcima, liberalima, reformistima ili radikalima. Temeljno obeležje medijskog govora predstavlja, u svakom slučaju, posmatranje droga kao **ozbiljnog socijalnog problema** oko koga je nužno snažno i postojano angažovanje društvene energije. U kreiranju strategija kontrole nepoželjnih društvenih pojava, globalno gledano, uloga masovnih medija zbog toga je veoma naglašena.⁸ Osobenost medijskog govora o drogama ogleda se, pre svega, u naglašavanju određenih stereotipnih slika o zavisnicima i o uzrocima pojave, uz ukazivanje na ustaljene slabosti i podvlačenje propusta u delovanju mehanizama društvene kontrole. Naravno, česta preterivanja, iznošenja proizvoljnih i neproverenih tvrdnji, teške mistifikacije i različite mitologizacije sastavni su delovi takvog pristupa. Zbog toga, govor o drogama u masovnim medijima umesto preventivnog dejstva, što bi trebalo da bude njegova prevashodna funkcija, često može imati i ima sasvim suprotan efekat, čime u određenoj meri doprinosi pojačavanju problema.⁹

⁸ Zanimljive i podsticajne analize povezanosti masovnih medija i socijalnih problema i devijacija mogu se pronaći u radovima prikupljenim u zborniku *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and Mass Media* (1973) koji su priredili S. Cohen & J. Young. To naročito važi za tekstove: Braden, "LSD and the Press" (str. 195-209) i Young "The Myth of the Drug Taker in the Mass Media" (str. 314-322), koji iako nastali pre tri decenije nisu ni najmanje izgubili na svežini i aktuelnosti. J. Young je i u svojoj najnovijoj knjizi *The Exclusive Society* (1999) dosta prostora posvetio razmatranju tretmana devijacija i droga u masovnim medijima (up. str. 24-26, 69-71, 82, 98, 114-116, 128-130). Podsticajne analize ovog kompleksa pitanja mogu se pronaći i u: Findlay, 1999. str. 47-53, 104-114, 138-150; Kellner, 1995. str. 143-186; i Webster, 1995. str. 67-82.

⁹ Višeslojni efekat "amplifikacije" devijacije prvi je temeljno analizirao L. Wilkins. Inspirisan simboličkim interakcionizmom, on je razrađujući opštu teoriju devijacija detaljno opisao mehanizme koji dovode do pojačavanja problema (up. Wilkins, 1964. str.45-104). Nakon njega brojni sociolozi su primenjivali ovaj model u istraživanjima različitih oblika devijacija. Najrafiniraniji proizvod nastao na tragu ove ideje, uklopljene u koncept "moralne panike" posmatrane iz perspektive krize kapitalizma i rasta autoritarnosti,

Upotreba droga je čest predmet brojnih javnih rasprava i skupova na kojima se preispituju postojeća rešenja sistema kontrole ili prikazuju rezultati naučnih istraživanja. Kao sastavni deo javnog govora ovakve rasprave utiču u određenoj meri i na preovlađujuće stavove u javnom mnjenju. Taj uticaj nije, na žalost, srazmeran sredstvima koja se širom sveta izdvajaju za proučavanje problema upotrebe droga. Iako su droge oblast delatnosti brojnih naučno-istraživačkih institucija koje rade na snimanju pojave, istraživanju njenih osobenosti, ispitivanju postojećih rešenja terapije, lečenja, prevencije ili obrazovanja, ovaj ogromni korpus znanja nije u odgovarajućoj meri prisutan u masovnim medijima, pa samim tim nema ni pravi uticaj na stavove javnog mnjenja. Kroz medije se znatno češće provlače stereotipne slike, mitologizovane predstave i mistifikacije, nego provereni stavovi i naučno utemeljene i dokazane činjenice. Razlozi ovog zapostavljanja i marginalizacije naučnog znanja pretežno su vannaučne prirode i proističu iz opšteg društveno-političkog okvira u kome se odvija javni govor o drogama. Pitanja društvene kontrole droga, naime, predstavljaju mesto susreta i sučeljavanja interesa različitih društvenih subjekata. Nacionalne asocijacije, organizacije i udruženja građana, NVO-i (nevladine organizacije) i vladine agencije, koje najveći deo svojih aktivnosti posvećuju proučavanju upotrebe droga, postoje danas u velikom broju država, a njihovi interesi nisu uvek u skladu sa postojećim korpusom naučnog znanja.

Veliko zanimanje koje javno mnjenje iskazuje za problematiku kontrole droga odražava se i na raznorodne političke subjekte – političke stranke, parlamentarne komisije, vladine agencije i ministarstva. Droge su postale u mnogim zemljama veoma osetljivo političko pitanje oko koga se oštro sukobljavaju različiti politički subjekti. To se posebno plastično ispoljava na pitanju finansiranja sistema društvene kontrole droga. Naime, sistem kontrole droga koji obuhvata suzbijanje i sprečavanje proizvodnje, distribucije i trgovine drogama; lečenje i rehabilitaciju zavisnika; razradu preventivnih i obrazovnih programa na planu smanjivanja potražnje; naučna istraživanja problema upotrebe droga, podrazumeva izdvajanje značajnih budžetskih sredstava. Zbog toga su droge čest predmet veoma žestokih političkih debata u velikom broju država.¹⁰ Drugo značajno pitanje oko koga dolazi do sučeljavanja političkih interesa obuhvata razradu nacionalne strategije kontrole upotrebe droga,

svakako je studija Hall, Critcher, Jefferson, Clarke & Roberts (1978) *Policinig the Crisis: Mugging, the State and Law and Order* (up. str.53-77, 139-217 i 327-397). Zanimljive analize efekta pojačanja na problem droga mogu se pronaći u: Ben-Yehuda, 1990. str.97-133 i Young, 1973. str.350-359.

¹⁰ U SAD, na primer, federalne, državne i lokalne vlasti troše na kontrolu droga oko 30 milijardi dolara godišnje. Za fiskalnu 1997. godinu samo u federalnom budžetu bilo je predviđeno izdvajanje 15,1 milijarda dolara za kontrolu droga (up. Office of National Drug Control Policy (1996) *The National Drug Control Strategy: 1996*, str. 12 i 57-60), dok je za 2001. izdvojeno 18 milijardi, za 2002. 18,8 milijardi a za 2003. projektovano je 19,2 milijarde dolara (up. The White Wouse (2002) *National Drug Control Strategy*, Apendix A). U EU izdvajaju se, takođe, značajna sredstva za kontrolu droga. Samo je za rad EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction), koji predstavlja centralnu Evropsku instituciju za praćenje problema droga, za 2002. godinu predviđen budžet u visini 9,4 milijarde eura (up. EMCDDA (2002) *Drugnet Europe*, No.34 (march-april), str. 8).

što nesumnjivo spada među političke prioritete u svim državama suočenim sa epidemijskim ili endemskim obeležjima ovog problema. Konačno, droge su značajne i kao spoljno-političko pitanje, tako da utiču i na zbivanja u međunarodnoj zajednici. One su predmet brojnih aktivnosti međunarodne zajednice: skupova, konferencija, sporazuma i konvencija koje imaju obavezujuću snagu za strane potpisnice.

2.3. Proces društvene konstrukcije problema

U javnom govoru upotreba droga se posmatra kroz tri pojmovno-analitička okvira. O njoj se govori kao o ozbiljnom socijalnom problemu sa teškim posledicama (Coleman & Cressey, 1987. str. 386); zatim, kao o jednom od najupečatljivijih oblika društvenih devijacija ili devijantnog ponašanja (Clinard & Meier, 1979. str.324); ili, pak, kao o posebno štetnom i društveno opasnom obliku kriminala (Wilson, 1990. str. 543). Ovi pojmovno-analitički okviri nisu u potpunosti razdvojeni već se prepliću i čak delimično preklapaju. Osnovna razlika među njima leži u teorijskoj širini situiranosti pojave. Naime, kada se za neku pojavu tvrdi da je socijalni problem, implicira se da su njeni koreni u suštini društvene prirode, te da su joj posledice veoma značajne na širokom društvenom planu. S druge strane, društvene devijacije ili pojedini oblici devijantnog ponašanja, iako ključne uzroke takođe imaju u socijalnom okruženju, mogu se u određenim slučajevima svesti na individualne osobine devijanata. Ne treba pri tome zaboravljati stalno prisutnu težnju vladajućih elita da sve devijacije svedu upravo na ovakav nivo individualističkih objašnjenja. Konačno, kriminal je najlakše odrediv jer se strogo vezuje za krivično zakonodavstvo, ali je istovremeno i relativno nezahvalan analitički okvir zbog toga što neizbežno vodi sužavanju broja pojava ili njihovih pojedinih oblika. Zajedničko za sva tri pojmovno-analitička okvira je naglašavanje, u celini javnog govora, potrebe za ispitivanjem povezanosti upotrebe droga sa drugim društvenim pojavama koje nose negativnu oznaku – duševnim poremećajima, samoubistvima, prostitucijom, AIDS-om, i sl. – kao i traganje za odgovarajućim merama suzbijanja, nadzora i kontrole svih pomenutih pojava. Zahvaljujući toj činjenici upotreba droga postaje posebno zanimljiv predmet sociološkog proučavanja, jer ispitivanje pojava koje se nalaze u samom središtu javnog govora spada, naravno, u primarne zadatke sociologije i ujedno čini njenu trajnu teorijsko-analitičku preokupaciju.

Sociološko proučavanje upotrebe droga kao pojave smeštene u samo središte javnog govora obuhvata, s jedne strane, istraživanje objektivnih dimenzija pojave – rasprostranjenost (incidenciju i prevalenciju), polnu, rasnu, versku, etničku pripadnost potrošača droga, raspodelu po društvenim grupama, socijalnu geografiju, etiološke činioce, itd. – dok s druge strane, ne može zaobići pažljivo ispitivanje procesa društvene konstrukcije problema i, u tom kontekstu, osobenosti i svojstava samog javnog govora, koji predstavlja pretpostavku celokupnog sistema društvene kontrole. Razumevanje upotrebe droga kao problema, drugim rečima, nije moguće

bez detaljnog preispitivanja ustanovljenih društvenih odrednica. Sa njima su neposredno povezani preovlađujući društveni stavovi, na čije oblikovanje, pre svega kroz sredstva masovnog opštenja, vladajuće elite teže da uspostave presudni uticaj. Kritički preispitujući javni govor sociologija nastoji da razobliči sukobljene interese i utvrdi moguće posledice pojedinih rešenja koja se predlažu. Tek kroz takvo "suočavanje predmeta sa vlastitim pojmom" (Adorno & Horkheimer, 1980. str.24) i kritičko ispitivanje zakonitosti razvoja i strukture društva i njegovih užih strukturalnih celina sociologija može opravdati vlastitu "subverzivnost prema ustaljenim obrascima mišljenja" (up. Berger, 1977. str.13; i Radulović, 1985. str. 312).

Upotreba droga je konstruisani socijalni problem.¹¹ Poput većine drugih socijalnih problema, koji su osobeni za savremeno industrijsko društvo, i upotreba droga ima višestruke funkcije za postojeći društveni poredak. Kao društvena pojava ona, pre svega, označava kritičku tačku susreta zdravlja i moralnosti gde počinje njihovo izjednačavanje i poistovećivanje. Ka njoj su, zato, usmereni naponi vladajućih elita da promovišu vlastitu sliku poželjnog zdravlja, te da zabrane ili potisnu one oblike ponašanja koji se obeležavaju kao štetni i nepoželjni. Osnova ovakvih akcija najčešće se pronalazi u krajnje problematičnim i nebuloznim slikama koje se predstavljaju kao "ustaljena mišljenja moralne većine". U stvarnosti, pak, to je podloga i opravdanje za represivne akcije uperene protiv manjinskih društvenih grupa koje su etiketirane kao "problem populacija" ili "opasne klase". Štaviše, pitanje droga privlači gotovo univerzalnu pažnju tako da obični građani, ali i politički lideri, podjednako veruju da to kako se reaguje na ovaj problem paradigmatički odražava moralno stanje nacije. Droge, kao i kriminal, dodiruju takoreći svakoga, bar sporadično ako ne već i direktno. Zbog toga je rasprava o drogama kao problemu značajna ne samo po svojim posledicama koje ima u odnosu na konkretne javne akcije, već predstavlja i upečatljiv odraz atmosfere koja vlada na onom terenu na kome se vodi borba oko društvene moći.

Izdvajanje pojedinih društvenih pojava, njihovo obeležavanje i etiketiranje – konstrukcija problema – aktivnosti su ispunjene brojnim društvenim značenjima. Proces konstrukcije problema ostvaruje, pri tome, veoma različite društvene funkcije. Tako, na primer, vladajuće društvene grupe, birajući pitanja oko kojih će angažovati pažnju javnosti, nastoje da usmere društvenu energiju u nekom sebi poželjnom pravcu. Često se, pri tome, smišljeno zamagljuje i potiskuju drugi, manje

¹¹ Žak Derida tvrdi da pojam "droga" treba razlikovati od koncepta droga koji, po njegovom mišljenju, podrazumeva neku institucionalnu definiciju, ima svoje istorijsko i kulturno utemeljenje, a odražava se kroz norme i osobenu retoriku. Samim tim, koncept droga nije ni prirodni a ni naučni, već ima moralne i političke korene značenja. Za prohibiciju droga, Derida tvrdi da se opravdava kao zaštita zdravlja, produktivnosti i poštovanja zakona u društvu. Droge se, međutim, ne tretiraju kao loše jer utiču štetno po organizam/telo, već iz sasvim drugih razloga – proizvode se u inostranstvu, dovode do nekontrolisanog odliva kapitala i zato što njihova upotreba poprima kvalitet jednog "mnemotehničkog pomagala lošoj memoriji". Droge su, za Deridu, povezane sa zaboravljanjem, a ne sa pamćenjem i istinom. Zbog toga se i zavisnici osuđuju jer beže iz realnosti u "svet simulakruma i mašte" (up. Derrida, 1993. str. 1-25).

"prijatni", problemi čije razmatranje i kritičko preispitivanje u javnosti može uzdrmati poverenje u odnosu na uspostavljeni sistem vlasti ili, pak, dovesti do ozbiljnih zahteva za korenitim društvenim promenama. U svakom slučaju, davanje intonacije javnom govoru, pokušaji manipulacije, pa i nastojanja da se uspostavi potpuna kontrola nad njegovim sadržajem, težnje su svih vladajućih elita, bez obzira na osnovna obeležja društveno-političkog sistema. Razlike u odnosu na javni govor između demokratskih i autoritarnih društvenih poredaka ispoljavaju se samo u meri poštovanja unapred utvrđene procedure i ljudskih prava. U demokratskom poretku vladajuće elite su primorane ne samo na poštovanje procedure, već moraju tolerisati i različitost u stavovima i opredeljenjima. U autoritarnim obrascima društvenog poretka, s druge strane, vladajuće elite raspolažu neuporedivo većim manevarskim prostorom za ispoljavanje netrpeljivosti prema svemu što opažaju kao ugrožavajuće, odnosno što obeležavaju kao nepoželjno, pa samim tim i za kršenje i bezobzirno gaženje temeljnih ljudskih prava.

Negativno obeležene društvene pojave predstavljaju veoma podoban objekt za ispoljavanje moralne ispravnosti, ideološke čvrstine i monolitnosti vladajućih elita. Njihovim smeštanjem u fokus pažnje društvene javnosti naizgled uverljivo se može iskazati briga o opštenarodnoj dobrobiti, dosledna zaštita ustanovljenih vrednosti ili predano delovanje u pravcu obezbeđivanja sigurnije i bezbrižnije budućnosti. Negativno obeležene društvene pojave služe, u isto vreme, kao ubedljiva opravdanja za mere društvene kontrole, ili kao paravan za različite akcije kojima je prividno cilj očuvanje postojećeg društvenog poretka, dok im je stvarna svrha jačanje i cementiranje dominantnog položaja vladajuće elite. Na primerima ovakvih vrednosno-negativno obeleženih pojava vladajuće elite podvlače i naglašavaju prednosti koje unutar okvira uspostavljenog društvenog poretka ima uobličeni sistem vlasti. Pomenute dimenzije negativno označenih društvenih pojava čine ih veoma zahvalnim predmetom sociološkog proučavanja i istraživanja. Upravo zato je zadatak sociologije da kroz kritičko preispitivanje ustanovljenih negativnih odrednica pojedinih društvenih pojava, pokaže skrivenu suštinu i temeljna obeležja društvenog poretka. Tek kroz jednu takvu pojmovno-analitičku dekonstrukciju obezbeđuje se osnova na kojoj je moguće razaznati osobenosti i svojstva same pojave. Ta osnova predstavlja, ujedno, jedini zdravi temelj na kome se može uobličiti i graditi valjana strategija društvene kontrole.

2.4. Ideološki diskurs o drogama

Sociološko preispitivanje iskustva društvene kontrole droga ne može zaobići sagledavanje osobenosti onog ideološkog diskursa u koji je uklopljen govor o drogama. Ideološki diskurs predstavlja, uopšteno govoreći, okvir kroz koji se prelamaju društveni odnosi moći. On predstavlja ključni element diskurzivne tvorevine - istorijski omeđenog sistema čiji su osnovni elementi ideologija i jezik (up. Foucault, 1998. str. 25-84). Pod ideologijom se podrazumeva skup ideja, verovanja i vrednosti. Ideologija predstavlja Weltanschauung – smislen pogled na

svet, koji koherentno izražava i formuliše interese određene društvene grupe.¹² Kao pogled na svet, najširi idejni okvir samosvesti, ideologija je svojevrsni kognitivni sistem. Kroz prikaz stvarnosti ona ocenjuje postojeće stanje i procenjuje poželjne pravce delovanja. Samim tim, ona utiče na uobličavanje stavova i institucionalizaciju vrednosti. Ideologija opravdava i legitimiše položaj neke društvene grupe ili njenu društvenu delatnost.¹³ U tom smislu ona ostvaruje funkciju društveno-integrativne misli jer obuhvata idejni sadržaj društvene integracije. Prevladavajuća funkcija ideologije na opštem planu je opravdavanje postojećeg oblika društvenog uređenja. Pored toga, ideologijom se opravdava i sadržaj pojedinih društvenih delatnosti, njihovi ciljevi, način društvenog organizovanja i obavljanja, kao i položaj, obaveze, prava i povlastice onih društveno-profesionalnih grupa koje se tom delatnošću bave (up. Milić, 1986. str. 517).

Ideje i znanja suštinski su elementi društvenih delatnosti koje sačinjavaju društvenu praksu. Sadržaj i usmerenost ideja i znanja, kao i njihova forma i saznajna vrednost, predstavljaju proizvode društvenih uslova koji određuju istorijske oblike prakse. Proizvodnja, prenošenje i usvajanje znanja odvijaju se u strukturisanim i omeđenim kulturno-istorijskim prostorima. Pravila i principi na kojima su utemeljene diskurzivne formacije određuju na taj način ne samo teorijsko-metodološke obrasce već i sam predmet istraživanja. Sistemi društvene prakse i na njima utemeljene ideologije nisu i ne mogu biti statični. Unutar svake diskurzivne formacije ili uporedo s njom razvijaju se određene konkurentske paradigme koje utiču na razgrađivanje dominantne formacije iznutra i mogu dovesti do preobražaja uspostavljanjem novog odnosa misli i prakse. Diskurzivne formacije, u svakom slučaju, smenjuju jedna drugu ali su sadržinski zasebne celine. Među njima postoji veza, iako tok nije pravolinijski već ima mnogo ponavljanja i prožimanja kako

¹² "Pojam ideologije spada među najznačajnije i najplodnije pojmove moderne nauke o politici i sociologije saznanja. A može se ubrojati i među najspornije i najneodređenije pojmove u okviru obeju spomenutih naučnih oblasti, jer svojom rastegljivošću i promenljivošću izaziva svakojake sumnje i nesporazume. Koliko god bilo tačno da je ovaj pojam već odavno odomaćen u akademskom svetu, te da se bez njega uopšte ne može pokušati ozbiljno i temeljno razmatranje duhovne situacije vremena, ipak je njegovo značenje sve drugo nego jasno i jednoznačno. Veliko je pitanje hoće li se ikada postići saglasnost u pogledu načina upotrebe pojma ideologije; toliko su velike razlike između najznačajnijih današnjih pokušaja njegovog određenja" Đurić, 1989. *Mit, nauka, ideologija*, str. 125.

¹³ Udublivanje u raspravu o ideologiji, čak i lapidarno nabrojanje osnovnih nedoumica i otvorenih pitanja, prevazilazi okvire ovog rada jer je reč o izuzetno složenoj raspravi koja traje duže od jednog stoleća. Treba ipak naglasiti da posebna zasluga za radikalizovanje, stvaralačko preobražavanje i razvijanje učenja o ideologiji pripada Karlu Marksu. On je u duhu radikalne i bespoštedne kritike svega postojećeg među prvima pokrenuo ozbiljno promišljanje ideologije i snažno uticao na celokupni tok kasnije rasprave. Moderno razumevanje ideologije neizbežno, zato, polazi od Marksovih formulacija, u njima nalazi najčvršći oslonac, ili se upinje da ih opovrgne i odbaci. Šire o Marksovom shvatanju ideologije up. Đurić, 1989. str. 135-144; Habermas, 1980. str. 268-274; Milić, 1986. str. 43-76. Iz izuzetno bogate marksističke literatura o ideologiji, kao korisni uvodni tekstovi, mogu se izdvojiti: Adorno & Horkheimer, 1980. str. 167-184; Bauman, 1969. str. 274-347; Feher, Heler i Markuš, 1986. str. 270-293; Milić, 1986. str. 413-545; Životić, 1969. str. 195-227.

dominantnih ideoloških diskursa, tako i alternativnih paradigmi koje pokušavaju da se nametnu i ovladaju diskurzivnim prostorom (up. Tričković, 1989. str. 57-65).¹⁴

Govor o drogama sastavni je deo ideološkog diskursa kroz koji se opravdava uspostavljeni društveni poredak. Droge spadaju u samo središte onog dela ideološkog diskursa XX veka koji se može metaforički označiti kao retorika zla. Izdvajanje pojedinih isečaka iz razuđenog bogatstva ljudskog delanja i ponašanja, njihovo obeležavanje, žigosanje i osuđivanje, anatemisanje, demonizacija i satanizacija, sastavni su delovi retorike zla i prisutni su u ljudskom društvu od njegovih najstarijih poznatih organizacionih oblika. Svako se vreme, dakle, odlikovalo sebi svojstvenim govorom o zlu (Rasel, 1995), koji je uklopljen u ideološki diskurs i ispunjava funkcije društveno-integrativne misli. Razgraničavanje poželjnog od nepoželjnog, prihvatljivog od neprihvatljivog, dopuštenog od zabranjenog, ne samo da proističe iz vremensko-prostorne omeđenosti osnovne dvojnosti dobra i zla, već je nesumnjivo temelj svake organizacije vlasti i ključno sredstvo cementiranja društvenog poretka. Govor o drogama ispoljava se tako kao sastavni deo šireg ideološkog diskursa uspostavljanja, odbrane i konzerviranja društvenog poretka.¹⁵ Retorika zla pomaže u procesu legitimizacije represivnih mera koje vladajuća grupa preduzima radi očuvanja postojećeg stanja i predupređivanja mogućih društvenih promena. Potrebno je zato ispitati različite oblike govora o drogama (na primer, razvoj pojmova adikcija i zavisnost) i posebno izdvojiti njihove veze sa društvenim procesima osobenim za uobličavanje i razvoj modernog, industrijskog društva. Razgrtanje moralno-vrednosnih primesa u govoru o drogama pokazaće koji su činioци uticali na promene u društvenom odnosu prema ovoj pojavi.¹⁶

¹⁴ Iz gotovo nepreglednog mnoštva monografija, studija i zbornika o ideologiji mogli bi se izdvojiti: Apter /ed./ 1964; Birnbaum, 1962; Blackburn /ed./ 1973; Brown, 1973; Hall i dr., 1978; Lenk, /ed./ 1967; Plamenatz, 1970; Šušnjić, 1971. i 1993. str. 373-382.

¹⁵ T. Sas, dosledni zastupnik principa klasičnog liberalizma, oštri kritičar "medikalizacije" društvenih pitanja i pronicljivi analitičar savremenog društva, kaže: "Takozvani problem droga predstavlja pojavu koja spada u oblast religije i politike; 'opasne droge', adikti i dileri predstavljaju žrtvenu jagnjad modernog, sekularizovanog i terapijom prožetog društva; tako da se ritualno proganjanje ovih farmakoloških i ljudskih činilaca mora posmatrati uporedo s ritualnim progonima drugih istorijski poznatih žrtava, kao što su veštice, Jevreji ili ludaci... Moralne i zakonske implikacije gledanja na upotrebu ili odbacivanje droga nisu stvar zdravlja i bolesti, već su stvar dobra i zla. Drugim rečima, zloupotreba droga nije medicinska bolest koja zaslužuje žaljenje, već je ona odricanje od religioznog uzdržavanja" (Szasz (1974) *Ceremonial Chemistry*, str. x-xi).

¹⁶ Tek na taj način može se uvideti, na primer, kako je došlo do odbacivanja romantičarskog ushićenja, nesmotrenosti i prevelikog poverenja prema iskustvima sa psihoaktivnim supstancama, čime se odlikovao rani devetnaesti vek. Poetsko-mistička iskustva DeKvinsija (De Quincey), Kolridža (Coleridge), Bodlera (Baudelaire) i njegovih prijatelja iz pariskog "*Club des hashischins*", zajedno sa ushićenjem mladog Frojda (Freud) otkrićem blagotvornih svojstava kokaina, obeležavaju devetnaestovekovni odnos prema upotrebi droga. Tek pred kraj XIX veka došlo je do velike promene koja se u XX veku u odnosu prema drogama odražava kroz mržnju, gnev, zgražanje ili ponižavajuću samilost nad "artificijelnošću" sintetičkog sveta droga.

Izrazita netrpeljivost predstavlja ključno obeležje odnosa prema drogama u savremenom društvu i temeljno utiče na delovanje sistema društvene kontrole, unutar kojeg se akcenat stavlja na represivne aktivnosti, dok su preventivne i obrazovne dimenzije potisnute u drugi plan. Visok stepen netolerantnosti prema upotrebi droga, međutim, nije univerzalna odlika društvenog tretmana ove pojave. Ona je proistekla kao rezultat brojnih procesa i društvenih aktivnosti osobenih uobličavanju modernog, industrijskog društva. Mada je kao društvena pojava prisutna od najstarijih oblika ljudskih zajednica, upotreba droga je ovo naglašeno obeležje nepoželjnosti, kao i etiketu štetnosti, zadobila relativno nedavno, tek pred kraj XIX veka. Tada uobličen prohibitivni sistem, oslonjen na zdravorazumska opravdanja koja naglašavaju različite štetne zdravstvene i šire društvene posledice upotrebe droga, predstavlja u suštini jedan veoma širok ideološko-politički okvir. Od trenutka nastajanja prohibicija upotrebe droga je, uz zdravstveno-zaštitnu, imala i brojne druge funkcije. Tu pre svega spada disciplinovanje, nadgledanje, zastrašivanje i kažnjavanje onih društvenih grupa koje su obeležene kao "problem populacija" ili "opasne društvene klase". Ideološki maskiran, prohibitivni sistem je obezbeđivao dodatnu kontrolu tržišta radne snage, i ujedno pospešivao rast pojedinih visoko profitabilnih privrednih grana, poput farmaceutske industrije.

Ideološki karakter društvenog odnosa prema drogama najuočljiviji je u njihovom tretiranju kao posebno opasnog neprijatelja. One su, štaviše, "idealni neprijatelj" (up. Christie, 1984. str. 42-54), jer se, za razliku od drugih socijalnih problema i društvenih devijacija, savršeno uklapaju u retoriku o neprijatelju. U njima se stiču osobine kako spoljašnjeg (mogu biti tretirane kao strani zavojevač), tako i unutrašnjeg neprijatelja ("peta kolona", "paraziti", "anarho-hedonisti"). Negativni društveni predznak olakšava ispoljavanje društvene moći prema drogama, pa je i njihovo smeštanje u grupu veoma opasnih neprijatelja naizgled neosporno. Vladajuće elite u procesu definisanja droga kao neprijatelja (ističući, na primer, da je to "dramatičan socijalni problem") pažnju, naravno, usmeravaju na fenomenološki nivo, marginalizujući i potiskujući u pozadinu pitanja uzročnosti, socijalnog porekla zavisnika ili osobenosti društvene svakodnevice koja je određenim delovima stanovništva, izlišno je to posebno i obrazlagati, tegobna do te mere da se iz nje mogu izdvojiti samo uz pomoć neke droge. Ovo sistematsko zamagljivanje kako samog problema upotrebe droga, tako i šireg društvenog konteksta, sastavni je deo tehnologije vladanja u društvu zasnovanom na nejednakostima i sukobima. Iza politike kontrole droga nalazi se, u svakom slučaju, čitav splet interesa, društvenih sukoba i strahova. Tu je moguće razaznati, kao i u slučaju nekih drugih socijalnih problema – uličnog kriminala, na primer – rasne, nacionalne, verske, generacijske ili polne sukobe, kao i brojne prikrivene materijalne interese (up. Gordon, 1994. str. 160-182).¹⁷ Povezivanje droga sa "rastućom moralnom propašću", "narušavanjem

¹⁷ Klasna i rasna pozadina, kao i drugi prikriveni interesi u pozadini politike suzbijanja uličnog kriminala briljantno su pokazani u studiji Scheingold (1991) *The Politics of Street Crime: Criminal Process and Cultural Obsession*.

značaja porodice" ili sa "kriminalom i nasiljem na ulicama" i, čak, međunarodnim terorizmom čini ih u potpunosti idealnim neprijateljem.

Idealni neprijatelj je onaj za koga se može pokazati da od njega pretila velika opasnost, odnosno onaj kome se može pripisati potpuna nehumanost. To se, potom, predstavlja kao ugrožavajuće za sve članove društva. U slučaju droga, uostalom kao i kod drugih idealnih neprijatelja, uobičajena je taktika širenja lažnih informacija, proizvodnje horor slika i različitih preterivanja, koja se umnožavaju i dobijaju na koloritu sa razmahivanjem "ratnih dejstava". Za vladajuće elite poželjna je ona situacija u kojoj je neprijatelja moguće lokalizovati kao izdvojenu grupu koja poseduje apostrofirane zle osobine – "otelotvorenja zla" (na primer: "dileri koji mame decu nudeći im droge ispred škola, po kafićima ili na koncertima").¹⁸ Postojanje ovakvog neprijatelja podrazumeva apsolutnu lojalnost cele nacije. Kritičnost bilo koje vrste doživljava se i obeležava u takvim situacijama kao pravi akt izdaje. Uvođenje i primena vanrednih ovlašćenja, bez obzira na njihov obuhvat, smatraju se, samim tim, neophodnim i ni po čemu problematičnim merama. Idealni neprijatelj je, dalje, onaj koji nikada ne umire. Iako može trpeti katastrofalne gubitke, biti "potučen do nogu" ili "srađen sa zemljom", on je uvek prisutan i vreba iz neke neočekivane zasede. Stratezima ratnih dejstava protiv takvog "brutalnog", "opasnog" i "nehumanog" neprijatelja pruža se na taj način izuzetna mogućnost dugotrajnog održavanja napetosti, tzv. "mobilizacija i homogenizacija javnosti".

Obeležavajući i etiketirajući pojedine društvene pojave, izdižući ih u rang neprijatelja i smeštajući u središte retorike zla, vladajuće elite teže da ustanove nova značenja, kako bi uspešnije opravdale primenu mera društvene kontrole. Sociološka perspektiva posmatranja problema droga mora zato poći od činjenice da sama etiketa "problem", koju upotreba droga inače nosi relativno kratko vreme (tek u nekoliko poslednjih decenija), implicitno pretpostavlja devijantni karakter pojave. A kada se neka pojava etiketira kao problem, podrazumeva se da je neophodno "nešto ozbiljno" preduzeti u vezi s tim. Etiketa na taj način poprima funkciju legitimacije društvene intervencije i, ujedno, opravdanja onih akcije koje za cilj imaju rešavanje postojećeg problema. Ukazivanje na svojstva etikete ne podrazumeva, naravno, tvrdnju da je njena primena uvek neprimerena ili pogrešna. Važno je uočiti da etiketiranje pojava oko kojih je već stvorena atmosfera dramatičnosti predstavlja smeštanje tih pojava u određeni "referencijalni kontekst" (up. Hall, Critcher,

¹⁸ Podsticajno izlaganje sa mnoštvom zanimljivih zapažanja o izdizanju droga u rang "opasnog neprijatelja" može se pronaći u izuzetno zanimljivoj knjizi norveških autora Christie & Bruun (1985) *Den gode fiende*, str. 25-78. Ideološka pozadina kampanja protiv droga jedna je od tema kojima naročitu pažnju posvećuju brojni kritičari savremene politike suzbijanja droga u SAD, gde se pune tri decenije nesmanjenom žestinom vodi kampanja «rat drogama» (up. Bertram, Blachman, Sharpe & Andreas, 1996. str. 179-257; Courtwright, 1982. str. 36-68; Levine & Reinerman, 1997. str. 9-15; Musto, 1987. str. 43-47; Morgan, 1981. str. 91-95; Szasz, 1992. str. 59-75; Wisotsky, 1990. str. 174-184). Konstrukcija ideološkog diskursa o drogama i korišćenje retorike neprijatelja tema je koju su izvanredno analizirali socijalni istoričari (up. Acker & Tracy, 2001, str. 7-32; Keire, 1998. str. 809-822; Speaker, 2001, str. 591-611).

Jefferson, Clarke & Roberts, 1978. str. 19-29). Na taj način postiže se novo definisanje situacije. Iz te redefinisane situacije slede određena posebna značenja i konotacije koje se pripisuju datoj pojavi, što sve skupa uobličava potpuno novu konstrukciju stvarnosti. Za sociološki ugao posmatranja posebno je relevantna činjenica da oznaka "problem" predstavlja početak jednog spiralnog procesa: kada neka pojava jednom bude obeležena kao problematična, nadalje se posmatra isključivo u tom svetlu, bez obzira na posledice koje odatle proističu. Usredsređivanje pažnje na proces društvenog definisanja problema, postalo je, zbog toga, ne samo sastavni deo već temeljno obeležje dominantne paradigme sociološkog proučavanja socijalnih problema (up. Spector & Kitsuse, 1987. str. 1-7).

2.5. Prirodna istorija socijalnog problema

Proučavanje socijalnih problema trajna je preokupacija nauke o društvu i nalazi se u središtu sociologije još od vremena njenog uobličavanja kao nauke. Prerastanje tradicionalnog u moderno društvo, zasnovano na kapitalističkom načinu privređivanja, i posebno uticaj procesa industrijalizacije i urbanizacije na promene unutar društvene strukture, podstakli su već u prvoj polovini XIX veka kako istraživanje brojnih novonastalih socijalnih problema, tako i traganje za teorijskim zamislama koje bi prevashodno omogućile njihovo celovito sagledavanje, a potom i ukazale na moguće pravce društvene akcije. Razvoj širih teorijskih zamisli na polju sociologije bio je, nesumnjivo, tesno povezan sa stečenim saznanjima i promenama u sagledavanju socijalnih problema. Teorijske orijentacije u proučavanju socijalnih problema odražavale su, sa svoje strane, različite idejno-teorijske zamisli o društvu u celini. Ipak, ovaj pokušaj spajanja sociologije sa rešavanjem praktičnih problema s kojima se suočavalo moderno društvo pokazao se, ipak, kao nedovoljno uspešan. Sociologija se, nakon ustoličenja u akademskom okruženju, razvijala pretežno kao teorijska nauka, dok je praksa (istraživanje i regulisanje socijalnih problema) ostala manje-više ateorična, te prepuštena filantropima i socijalnim radnicima (up. Janković & Pešić, 1981. str. 21).¹⁹ Teorijska oskudnost u proučavanju socijalnih problema, kao i čvrsta povezanost sa traganjem za praktičnim rešanjima, za posledicu su imali visok stepen podložnosti različitim ideološkim uticajima. Konstruktivistički pristup u proučavanju socijalnih problema predstavlja, zbog toga, prvu celovitu i temeljno razvijenu teorijsku orijentaciju.²⁰

¹⁹ Pojedini sociolozi upravo istraživanje socijalnih problema smatraju za ključni podsticaj i razlog nastanka sociologije (up. Rubington & Weinberg, 1977 str. 3-13). Šire izlaganje o povezanosti istraživanja socijalnih problema i razvoja teorijskih zamisli u sociologiji nalazi se u Friedrichs (1970) *A Sociology of Sociology*, str. 11, 85-86 i 138-142.

²⁰ Konstruktivistički pristup proučavanju socijalnih problema je nesumnjivo jedan od najvrednijih doprinosa interpretativne sociologije. Nastao u okviru socijalnog interakcionizma, on je prvu celovitu teorijsku razradu dobio u delima zagovornika teorije etiketiranja. Posebna zasluga za artikulaciju konstruktivističkog pristupa pripada H. Blumeru, J. Kitsuseu i M. Spectoru. Up. Blumer (1971) "Social Problems as Collective Behavior", str. 298-306; i Spector & Kitsuse (1987) *Constructing Social Problems*, str. 73-158. Šire izlaganje o konstruktivističkom pristupu može se pronaći u tekstovima: Manis

Konstruktivistički pristup socijalne probleme prevashodno postavlja kao "društvene činjenice konstruisane u areni javnosti" (up. Hilgartner & Bosk, 1988. str. 53-78). Osnova ovog shvatanja nalazi se u široko prihvaćenom sociološkom određenju socijalnih problema, proisteklom iz interpretativne sociologije, po kome socijalni problem nastaje kada uticajna društvena grupa neku pojavu, stanje ili splet uslova koji pogađaju (ili prosto obuhvataju) određeni broj ljudi, označi kao problem čije se dejstvo može ublažiti ili sprečiti organizovanom društvenom akcijom (up. Fuller & Myers, 1941. str. 320-328). Oslanjajući se na Veberovo određenje društvene moći, konstruktivisti pod uticajnom društvenom grupom podrazumevaju onu grupu koja poseduje sposobnost da svoje poglede na svet nametne drugim grupama, i da ih kroz mere socijalne politike otelotvori na nacionalnom ili, čak, internacionalnom planu.²¹ Ovom prilično formalističkom određenju opravdano se prigovara da zanemaruje činjenicu da društvo nije sastavljeno od grupa koje slobodno lebde u nekom praznom prostoru²² i tu se nadmeću za nametanje uticaja, već da je utemeljeno na podeli rada, društvene moći i bogatstva. Samim tim, uticajna društvena grupa predstavlja u suštini onu društvenu snagu koja poseduje društvenu moć. Drugim rečima, u društvu zasnovanom na nejednakostima, protivrečnostima i sukobima vladajuća grupa je ona snaga koja uspeva da u borbi za moć uspostavi kontrolu nad celinom društva i da svoje ideološke poglede izdigne u rang vladajućih.

Da bi određena društvena pojava dobila oznaku problem, ona prethodno, smatraju konstruktivisti, mora postati predmet javnog govora. Kada jednom uspe da

(1976) *Analyzing Social Problems*, str. 68-134; Mauss (1975) *Social Problems as Social Movements*, str. 21-54; Pfohl (1985a) "Toward a Sociological Deconstruction of Social Problems", str. 228-232, i (1985b) *Images of Deviance and Social Control*, str. 3-35; Schneider (1985a) "Social Problems: The Constructionist View", str. 209-229, i (1985b) "Defining the Definitional Perspective on Social Problems", str. 233-247; i Woolgar & Pawluch (1985) "Ontological Gerrymandering - The Anatomy of Social Problems Explanations", str. 214-227.

²¹ U obimnoj sociološkoj literaturi o socijalnim problemima mogu se razaznati brojni pokušaji dopune ili razrade Fuler-Majersove definicije. Ipak, njeni osnovni elementi nisu se izgubili, tako da ona ne samo da je u savremenoj sociologiji opšteprihvaćena, već predstavlja i zajedničku osnovu za celovita razmatranja i izlaganja o socijalnim problemima (up. Coleman & Cressey, 1987 str. 3-30; Stark, 1975 str. 3-57; Zastrow & Bowker, 1984 str. 2-29). Zanimljiv primer šire teorijske razrade Fuler-Majersovog pristupa može se pronaći u: Becker (1966) *Social Problems: A Modern Approach*, str. 1-31. Ovaj, u velikoj meri, programski tekst trebalo je da postane temelj na kome bi se uobličio novi, "moderni" pristup proučavanju socijalnih problema. Iako su Bekerova gledišta naišla na široku recepciju u okviru američke sociologije, tradicionalno čvrsto okrenute izučavanju socijalnih problema, sam "moderni" pristup nije šire razrađivan i danas je gotovo u potpunosti inkorporiran u konstruktivistički pristup socijalnim problemima.

²² Burdije kaže: "Društveni prostor ti da funkcioniše kao simbolički prostor, prostor u kome se nalaze stilovi života i statusne grupe koje karakterišu različiti stilovi života. Opažanje društvenog sveta je proizvod dvostrukog strukturisanja: s objektivne strane, ono je društveno strukturisano zato što se svojstva pripisana akterima ili institucijama pojavljuju u kombinacijama koje imaju veoma neujednačene mogućnosti... Sa subjektivne strane, opažanje je strukturisano zato što obrasci opažanja i vrednovanja, naročito oni koji su utkani u jezik, izražavaju stanje u odnosima simboličke moći... Ova dva mehanizma sudeluju u stvaranju jednog zajedničkog sveta, jednog zdravorazumskog sveta, ili, u najmanju ruku, u postizanju jedne minimalne saglasnosti o društvenom svetu" (Burdije, P. (1998) "Društveni prostor i simbolička moć", str. 152).

uđe u arenu javnosti, pojava obeležena kao problem smešta se u kontekst s drugim slično označenim pojavama. Među njima neizbežno dolazi do nadmetanja oko količine pažnje javnosti koju će uspeti da privuku na sebe. U tom takmičenju objektivne osobnosti samih pojava od manjeg su značaja, jer je težište prebačeno na proces kolektivnog definisanja, pa se u tom kontekstu biraju, ističu i naglašavaju one osobnosti pojava koje najviše odgovaraju željenom cilju. Uspeh u procesu konstruisanja socijalnog problema u areni javnosti zavisi, prema tome, od obima pažnje koju zainteresovani akteri uspeju da okupiraju, što je u konstruktivističkoj teoriji označeno kao legitimisanje i kooptiranje problema. Dobar ilustrativni primer konstruisanja socijalnog problema je upotreba droga. Ova pojava je tokom XX veka često bila u središtu pažnje javnosti, dok danas zauzima postojano mesto političkog prioriteta u velikom broju zemalja, pa i u delovanju brojnih međunarodnih organizacija, a posebno onih koje deluju u okviru Organizacije ujedinjenih nacija. Problematici karakter upotrebe droga kao društvene pojave stalno se, međutim, iznova razotkriva. U svim takvim slučajevima iznose se "nove" činjenice koje široku javnost treba da uznemire, zastraše i ponovo upozore na dramatičnost problema. Istovremeno, skreće se pažnja na slabosti postojećih institucija, za koje se obično tvrdi da su nedovoljno efikasne ili, u krajnjem slučaju, nesposobne da pronađu odgovarajuća rešenja, te da uspostave primeren oblik društvene kontrole. Drugim rečima, upotreba droga je tipičan primer društveno konstruisanog problema.

Arena javnosti, po svojoj prirodi, teško podnosi dugotrajno razmatranje jednog te istog problema. Konstruktivisti skreću pažnju da upravo zbog toga "skriveni ubeđivači", a to su oni koji usmeravaju javnu raspravu, nastoje da problem, što je moguće brže, pomere iz žiže javnosti i da njegovo "rešavanje" institucionalizuju. Uključivanje mehanizama društvene kontrole i otvaranje procesa oficijelnog društvenog reagovanja, što se označava kao proces birokratizacije, završni je deo prve etape u prirodnoj istoriji socijalnih problema (up. Spector & Kitsuse, 1987 str. 141-158). Socijalni problemi po okončanju procesa definisanja i institucionalizacije prolaze kroz različite etape u svojoj prirodnoj istoriji. Rešavanje problema, što bi podrazumevalo njegov potpuni izlazak iz fokusa javnosti, iako poželjna, svakako je najređa situacija. U suštini, to i nije moguće bez korenite promene onih društvenih uslova iz kojih pomenuti problem i proističe. Sazrevanje uslova koji mogu dovesti do radikalnih društvenih promena, međutim, dugotrajan je i postepen proces, tako da su i ovakva rešenja socijalnih problema, u suštini, retke i izuzetne situacije. S druge strane, kod skokovitih društvenih promena, kao što su na primer revolucije, društva ulaze u razdoblja turbulentnih promena koje, po pravilu, proizvode brojne nove socijalne probleme, dok stari problemi bivaju potisnuti, ali svakako ne i razrešeni (up. Coleman & Creese, 1987 str. 3-30).

Prirodna istorija socijalnih problema znatno češće se, zbog toga, kreće u pravcu ograničavanja ili pojačavanja problema. Gotovo bez izuzetka, vladajuće elite nastoje da svaki problem, skrajnut i pomeren iz središta pažnje javnosti, prikažu kao lokalizovan, što podrazumeva da je na neki način i u određenoj meri razrešen. Jasno je, međutim, da iza ovakvih "razrešenja" retko stoje prave i ozbiljne društvene

promene koje podrazumevaju korenite zahvate radi uklanjanja nepovoljnih društvenih uslova. Znatno češće radi se samo o kozmetičkim intervencijama unutar uspostavljenog društvenog poretka. A, ne treba ispuštatai iz vida, nisu retke ni one situacije gde je to tek puka manipulacija koja spada u domen tehnologije vladanja. Štaviše, akcije "u cilju rešavanja problema" po pravilu za rezultat imaju sasvim suprotan efekat. Drugim rečima, dovode do pojačavanja samog problema ili, pak, proizvode nove probleme koji su povezani s onim čijem se navodnom rešavanju pristupilo. Tako je, na primer, prva zakonska zabrana upotrebe droga, uobličena nakon prve artikulisane javne rasprave u Kaliforniji krajem XIX veka, imala za cilj ne samo da suzbije i spreči konzumiranje opijuma, već je trebalo da predstavlja i rešenje za grupu ozbiljnih problema – konkurenciju Kineza belcima na tržištu radne snage u SAD, kao i zaustavljanje nekontrolisane potrošnje "lekova tajnog sastava" (up. Cook, 1970 str. 14-29; Helmer, 1975 str. 18-79; Helmer & Vietorisz, 1974 str. 24-58; Morgan, 1978 str. 53-62). Umesto planiranih efekata koji su samo delimično bili ostvareni, ovo rešenje je prouzrokovalo čitav niz novih socijalnih problema, kao što su: kriminalizacija zavisnika od droga, uobličavanje potkultura potrošača droga, vladavina organizovanog kriminala industrijom droga itd. (up. Courtwright, 1982 str. 79-98; Musto, 1987 str. 219-238).

U sociološkoj literaturi o socijalnim problemima posebno je podvučena uloga koju u procesu društvenog definisanja ima uzbunjivanje javnosti, što se označava kao taktika stvaranja moralne panike. Sam proces društvenog definisanja je izdvojen kao ključni momenat u društvenoj konstrukciji socijalnog problema. Nakon što određena društvena pojava dospe u arenu javnosti, nužno je, da bi se obezbedilo njeno izdizanje u rang problema, brzo legitimisanje i kooptiranje. U takvim slučajevima koristi se taktika stvaranja moralne panike kao strategija za aktiviranje mehanizama društvene kontrole, odnosno za pružanje podrške njihovom delovanju ili za opravdavanje mera koje se preduzimaju. Taktika stvaranja moralne panike sastoji se, ukratko, u širenju osećanja i uverenja da u određenom delu društva, kod nekih pojedinaca, unutar određenih društvenih grupa, s nekim pojavama ili, prosto, uslovima nešto ozbiljno "nije u redu", da to predstavlja opasnost koja ugrožava vladajući moral, vrednosti ili interese, te da u društvu postoje "opasni neprijatelji". U masovnim medijima priroda ovakvih pojava se prikazuje uz pomoć pojednostavljenih, stereotipnih slika, dok ispravno misleći pojedinci – političari, novinari, sveštenici, misionari, akreditovani eksperti za društvena pitanja – izriču autoritativne dijagnoze i ukazuju na poželjne pravce društvenih akcija (up. Cohen, 1972. str. 28).

Droge su se pokazale kao veoma podoban objekt za široku primenu taktike stvaranja moralne panike, jer predstavljaju pojavu koja se u savremenom društvu gotovo jednodušno označava kao krajnje nepoželjna, problematična i štetna. Šire posmatrano, svaki javni govor o drogama ima u određenoj meri obeležja stvaranja moralne panike. Može se zbog toga tvrditi da politika kontrole droga predstavlja, u suštini, rezultat čitavog niza prethodnih moralnih panika. Celovito kritičko preispitivanje efikasnosti mera kontrole, samim tim, ne može biti uspešno ukoliko se

ne sagleda makro-društveni okvir reagovanja na negativno obeležene društvene pojave. U brojnim studijama o kontroli droga jasno je pokazan značaj korišćenja taktike moralne panike. H. Beker je, na primer, istražujući razloge zakonske zabrane marihuane u SAD, sredinom tridesetih godina, posebnu pažnju posvetio delovanju "moralnih preduzetnika" koji su, predvođeni H. Anslingerom, šefom Federalnog biroa za narkotike, širili lažne informacije o ovoj do tada malo poznatoj psihoaktivnoj supstanci, čija upotreba je bila nešto šire rasprostranjena samo među siromašnim meksičkim radnicima u južnim državama SAD. Koristeći taktiku stvaranja panike oni su uspeali da izdejtstvuju raspravu u Kongresu, koja je okončana zakonskom zabranom marihuane (up. Becker, 1963 str. 135-146).²³

Moralna panika se može ispoljiti najmanje na tri načina. U svom najblažem obliku ona ima relativno diskretan karakter: ukazuje se na određenu pojavu i njene tzv. ozbiljne posledice, angažuju se društveni dušebrižnici u aktiviranju javnog mnjenja, i dolazi do uključivanja službi društvene kontrole. Ovaj oblik moralne panike je karakterističan za nove pojave koje tek treba obeležiti kao problematične. Prve moralne panike oko upotrebe droga, na primer, pretežno su i imale diskretan karakter (up. Good, 1989 str. 18-22). Neuporedivo snažnije su one moralne panike koje se pretvaraju u prave krstaške pohode protiv određenih pojava. U takvim situacijama, društveni dušebrižnici, tzv. moralni preduzetnici ili moralni krstaši, permanentno uzbunjuju javnost stvarajući zaoštrenu i politički dramatično napetu atmosferu. Rezultat se, po pravilu, svodi na ishitrene, prenaplašene i neprimerene akcije službi društvene kontrole. Moralna panika koja se pretvara u krstaški pohod tipična je za one oblike devijacija koji su duže prisutni u društvu i oko kojih je već bilo nekih diskretnih panika. Treći oblik moralne panike ima najizraženije političke konotacije i najčešće se sreće kao oštro zalaganje za "više reda i poretka". Za ovaj oblik panika je tipično da se pojavljuje u situacijama kada je već prisutna osetljivost javnog mnjenja na određene oblike devijacija. Tada je olakšano dramatisovanje nezadovoljstva radom mehanizma društvene kontrole, koji naravno uopšte ne mora biti loš ili neefikasan. Kroz političke pritiske insistira se, u takvim situacijama, na povećanju represije, odnosno na većoj vidljivosti i oštrini mera koje se preduzimaju (up. Hall, Critcher, Jefferson, Clarke & Roberts, 1978 str. 222).

Zamisao moralne panike omogućava sagledavanje šireg društvenog konteksta u kome se odvija obeležavanje pojedinih društvenih pojava negativnim predznakom i njihova konstrukcija kao problema. Proučavanje društvenih devijacija, socijalnih problema ili kriminala, zahvaljujući ovoj zamisli, neposredno je povezano sa ispitivanjem njihove dublje političke sadržine (up. Ben-Yehuda, 1990 str. 97-101, 113-131). Svaka moralna panika predstavlja, u suštini, svojevrsnu borbu za moć, jer jedna grupa pokušava da vlastite poglede na određenu društvenu pojavu nametne celini društva i, pri tome, nipodaštava, obeležava ili osuđuje delovanje neke druge grupe nastojeći da je prikaže kao deo problem populacije. Ponekad se naravno kao

²³ Šire izlaganje o istorijatu zakonske zabrane marihuane, kao i kritički prikaz različitih hipoteza o ovom problemu, mogu se videti u: Radulović, 1991. str. 5-15.

organizatori moralne panike pojavljuju i službe društvene kontrole. Iza takvih akcija mogu stajati raznovrsni motivi – nastojanje da se povećaju budžetska sredstva koja ovim službama stoje na raspolaganju, želja da se pažnja skrene sa nekih težih i akutnih problema koji mogu povećati ukupnu količinu društvenog nezadovoljstva i zaoštriti društveni sukob, ili pokušaj da se prosto zamagle i prikriju slabosti u vlastitom radu. U svakom slučaju, najčešći rezultat ovakvih akcija nije ništa drugo do značajno pojačavanje društvene reakcije i, samim tim, uvećavanje problema.

Uspešnost primene taktike stvaranja moralne panike zavisi od vremenskog podešavanja i sadržine. Vremensko podešavanje ("tempiranje panike") odnosi se na usaglašavanje s posebnim političkim ili ekonomskim interesima. Ti interesi mogu biti opštepolutički interesi, koji deluju na nivou celokupnog sistema, ili interesi srednjeg nivoa, na primer neke birokratske grupacije, profesionalno-strukovnog udruženja, klasni interesi i sl. Usaglašavanje opštih političkih/ekonomskih interesa s pojedinim moralnim panikama u literaturi je detaljno istraživano. P. Morgan je, na primer, analizirajući prvu veliku antiopijumsku kampanju, koja je vođena tokom osamdesetih godina XIX veka u Kaliforniji, jasno pokazala da glavna meta napada nije bilo pušenje opijuma, što je predstavljano u tadašnjoj javnosti kao nastojanje da se zaštiti javno zdravlje. Ova pojava, rasprostranjena inače pretežno među siromašnim Kinezima, samo je poslužila kao izgovor za pokušaj da se ti isti Kinezi, budući da su pristajali na veoma niske nadnice, potisnu sa tržišta radne snage. Brojni i marljivi Kinezi su ugrožavali interese narastajućih radničkih sindikata koje su gotovo isključivo sačinjavali belci.²⁴ Ovaj opšti interes belih radnika, pomešan s rasnim predrasudama, veoma se zgodno poklopio sa širenjem farmaceutske industrije koja je tih godina počela da beleži vratolomni uspon s brojnim novim lekovima. Opijum u slobodnoj prodaji i široko rasprostranjeni lekovi tajnog sastava našli su se na udaru ove mlade i poletne industrijske grane, koja je ne samo finansirala antiopijumsku kampanju, nego je prikriveno potpomagala i jačanje sindikata.²⁵

²⁴ Up. Morgan (1978) "The Legislation of Drug Laws: Economic Crisis and Social Control", str. 53-62. Do sličnih rezultata je došla i S. Cook proučavajući zakonsku zabranu opijuma u Kanadi. I u Kanadi su nastojanja da se zatvore pušionice opijuma i suzbije ova pojava u celini bila povezana sa potiskivanjem Kineza s tržišta radne snage. Kinezi su, ne treba zaboravljati, važili za marljive radnike koji su, pri tome, prihvatili bilo kakve nadnice (znatno niže od nadnica belaca). To se neposredno kosilo s interesima ostalih radnika koji su nastojali da kroz sindikate izbore znatno više nadnice, kao i određene mere socijalne sigurnosti (up. Cook, 1970 "Social Background of Narcotic Legislation", str. 14-29).

²⁵ Up. Helmer, 1975 *Drugs and Minority Oppression*, str. 18-79; i Helmer & Vietorisz, 1974 *Drug Use, the Labor Market and Class Conflict*, str. 24-58. J. Helmer je, smestivši analizu u okvir klasnih sukoba i ideološke borbe oko podeljenosti tržišta radne snage, ubedljivo pokazao pravu pozadinu kampanja protiv droga. Iza zakonskih zabrana opijuma, kokaina ili marihuane nisu se, po njegovom mišljenju, nalazili ni prevashodno zdravstveni, a ni socijalno-zaštitni razlozi. Ovi zakoni su predstavljali odgovore na poremećaje u tokovima na tržištu radne snage do kojih je dolazilo u periodima ekonomskih kriza. Rasna komponenta ovih zakona (na udaru su se nalazili Kinezi, crnci i Meksikanci) imala je za cilj da dominantim belim radnicima otupi oštricu socijalnog nezadovoljstva stvarajući im privid zaštićenosti od neloyalne konkurencije radnika druge boje kože. O rasnim dimenzijama zakona protiv droga up. Musto, 1987; a o porastu farmaceutske industrije up. studije Young, 1961, i 1967.

Vremensko podešavanje moralne panike i usaglašenost s interesima srednjeg nivoa istraživana je naročito na primeru birokratskih grupa zainteresovanih za pitanja kontrole droga. D. Dickson je pažljivo proučio delovanje Federalnog biroa za narkotike SAD-a i pokazao da je većina zakonodavnih inicijativa poticala upravo iz te službe. Ova je služba široko koristila taktiku stvaranja moralne panike i to upravo u situacijama kada je bila suočena sa mogućim smanjenjima budžetskih prihoda. Fabrikujući horor priče, lažne novinske izveštaje i angažujući samozvane stručnjake, ova služba je uzbuđivala javnost stvarajući utisak da je problem upotrebe droga neuporedivo veći od očekivanog, a istovremeno je nastojala da opravda nove zahteve za izuzetno velikim budžetskim sredstvima (up. Dickson, 1968 str. 142-156; Dickson, 1975 str. 253-278).²⁶ P. Bean je posebnu pažnju posvetio delovanju Britanskog kraljevskog udruženja lekara u vezi sa zakonodavnim regulacijama droga. On uverljivo pokazuje da se ovo udruženje rukovalo isključivo strukovno-profesionalnim interesima u javnim istupima i posebno prilikom uzbuđivanja javnosti. Taktiku stvaranja moralne panike ovo je udruženje koristilo da bi sa sebe skinulo odgovornost za porast upotrebe droga i prebacilo ga na kriminogenost potrošača, što je za posledicu imalo zaoštavanje krivično-pravne represije (up. Bean, 1974 str. 130-148). D. Gordon ilustruje značaj posebnih strukovnih, partijskih i birokratskih interesa kroz pet novijih slučajeva pojačavanja zakonske represije droga u različitim federalnim državama u SAD (up. Gordon, 1994 str. 45-93).

Sadržina moralne panike predstavlja odraz sukoba ideoloških zamisli, pa se tako korišćenje ove taktike ispoljava kao sastavni deo ideološkog diskursa. Sadržina moralne panike najčešće je maskirana u retoriku moralnosti, tradicionalnosti, običajnosti i sl. Preplitanje sadržine moralne panike i ideoloških sukoba plastično je pokazao J. Gusfield u analizi delovanja Trezvenjačkog pokreta žena i njegove uloge u uvođenju prohibicije alkohola. Ovaj pokret kojim su dominirale pripadnice srednje klase iz malih gradova, nastojao je da kroz borbu protiv alkohola stvori branu društvenim promenama, osnaži tradicionalne vrednosti i marginalizuje radničku i novu srednju klasu iz velikih gradova. Kraj prohibicije značio je, prema Gusfieldu, slom vrednosti stare ruralne srednje klase zasnovane na dominaciji protestantizma (up. Gusfield, 1963 str. 175-182). U svim panikama oko droga lako su vidljivi ideološki sadržaji.²⁷ Upotreba droga se, tako, poistovećuje sa hedonističkim životnim stilom, koji neguje pasivnost, otpor konformizmu, iracionalnost, gubitak kontrole, lažnu toleranciju i sl. Droge su ne samo jedan od središnjih pojmova retorike zla XX veka, već su širom planete pretvorene u Idealnog neprijatelja.

²⁶ Rezultate Dicksonovih studija, koje svoje utemeljenje imaju u čuvenoj knjizi H.Beckera, potvrdili su i dodatno dokumentovali i drugi istraživači (up. Keire, 1998 str. 809-823; Norland & Wright, 1984 str. 239-254; Speaker, 2001 str. 591-611).

²⁷ To je pokazano u velikom broju zanimljivih radova. Kao dobre ilustracije mogu poslužiti istraživanja: Anderson (1981) *High in America: The True Story Behind NORML and Politics of Marijuana*; Conrad & Schneider (1980) *Deviance and Medicalization*; Duster (1970) *The Legislation of Morality: Law, Drugs and Moral Judgment*; Himmelstein (1983) *The Strange Career of Marijuana: Politics and Ideology of Drug Control in America*; Young (1971) *The Drugtakers: The Social Meaning of Drug Use*.

Izdizanje upotrebe droga u rang opasnog i dramatičnog socijalnog problema, što najčešće započinje širokim korišćenjem taktike stvaranja moralne panike, obeležje je društvene kontrole kome se mora posvetiti puna pažnja u procesu osmišljavanja optimalne strategije politike kontrole.

Literatura

- ACKER, C. & S. TRACY /eds./ (2001) *Altering American Consciousness: Essays on the History of Alcohol and Drug Use in the U.S. 1800-1997*, Boston: University of Massach. Press.
- ADORNO, T. W. & M. HORKHEIMER (1980) *Sociološke studije*, Zagreb: Školska knjiga.
- AMBOS, K. (1995) "Warum die internationale Drogenbekämpfung scheitert", *Internationale Politik und Gesellschaft*, (1) 85-95.
- ANDERSON, P. (1981) *High in America: The True Story Behind NORML and Politics of Marijuana*, New York: Viking Press.
- APTER, D. /ed./ (1964) *Ideology and Discontent*, New York: Free Press.
- ARLACCHI, P. (1986) *Mafia et Compagnies: L'éthique mafiosa et l'esprit du capitalism*, Grenoble: PUG.
- ASHLEY, R. (1975) *Cocaine: Its History, Uses and Effects*, New York: Warner Books.
- AUSTIN, G.A. (1978) *Perspectives on the History of Psychoactive Substance Use*, Rockville: NIDA.
- BATES, W. & B. CROWTHER (1974) *Towards a Typology of Opiate Users*, Cambridge: Schenkman Publ.
- BAUMAN, Z. (1969) *Marksistička teorija društva*, Beograd: Rad.
- BEAN, Ph. (1974) *The Social Control of Drugs*, London: Martin Robertson.
- BECKER, H.S. (1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press.
- BECKER, H.S. /ed./ (1966) *Social Problems: A Modern Approach*, New York: Wiley.
- BEN-YEHUDA, N. (1990) *The Politics and Morality of Deviance: Moral Panics, Drug Abuse, Deviant Science and Reversed Stigmatization*, Albany: SUNY Press.
- BERGALLI, R. & C. SUMNER /eds./ (1997) *Social Control and Political Order: European Perspectives at the End of the Century*, London: SAGE.
- BERGER, P.L. (1977) *Facing Up To Modernity: Excursions in Society, Politics and Religion*, New York: Basic Books.
- BERTRAM, E., BLACHMAN, M., SHARPE, K., & P. ANDREAS (1996) *Drug War Politics: The Price of Denial*, Berkeley: University of California Press.
- BESCHNER, G.M. & A.S. FRIEDMAN /eds./ (1979) *Youth Drug Abuse: Problems, Issues and Treatment*, Lexington: D.C.Heath & Comp.
- BIRNBAUM, N. (1962) *The Sociological Study of Ideology, 1940-60; A Tend Report and Bibliography*, Oxford: Blackwell.
- BLACKBURN, R. /ed./ (1973) *Ideology in Social Science*, London: Fontana.
- BLUMER, H. (1971) "Social Problems as Collective Behavior", *Social Problems*, 18 (1) 298-306.
- BRECHER, E.M. i dr. (1972) *Licit and Illicit Drugs: The Consumer's Union Report on Narcotics, Stimulants, Depressants, Inhalants, Hallucinogens and Marijuana - Including Caffeine, Nicotine and Alcohol*, Boston: Little, Brown.
- BRILL, H & T. HIROSE (1969) "The Rise and Fall of a Methamphetamine Epidemic: Japan, 1845-1955", *Seminars in Psychiatry*, 179-194.

- BROWN, L.B. (1973) *Ideology*, Harmondsworth: Penguin.
- BURDIJE, P. (1998) „Društveni prostor i simbolička moć“, u: SPASIĆ, I. /ur./ *Interpretativna sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 143-158.
- CATANZARO, R. (1988) *Il delitto come impresa: Storia sociale della mafia*, Padova: Liviana Ed.
- CHOMSKY, N. (1991) *Deterring Democracy*, New York: Hill & Wang.
- CHRISTIE, N. (1984) "Suitable Enemies", u: Howard League: *The Individual and the State: The Impact of the Criminal Justice*, Oxford, 42-54.
- CHRISTIE, N. & K. BRUUN (1985) *Den gode fiende*, Oslo: Universitets forlaget.
- CLINARD, M.B. & R.F. MEIER (1979) *Sociology of Deviant Behavior*, New York: Holt, Rinehart & Winston. (5.ed.)
- COHEN, S. (1972) *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers*, London: MacGibbon & Kee.
- COHEN, S. & J. YOUNG /eds./ (1973) *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and Mass Media*, London: Constable.
- COLEMAN, J.W. & D.R. CRESSEY (1987) *Social Problems*, New York: Harper & Row. (3.ed.)
- CONRAD, P. & J.W. SCHNEIDER (1980) *Deviance and Medicalization*, St. Louis: Mosby.
- COOK, Sh.J. (1970) "Social Background of Narcotic Legislation", *Addictions*, 17 (1) 14-29.
- COOPER, M.T. (1990) *The Buisness of Drugs*, Washington: Congressional Quarterly Inc.
- COURTWRIGHT, D.T. (1982) *Dark Paradise: Opiate Addiction in America Before 1940*, Cambridge: Harvard University Press.
- DAL, R. (1994) *Dileme pluralističke demokratije*, Beograd: BIGZ.
- DERRIDA, J. (1993) "The Rhetoric of Drugs: An Interview", *Differences*, 5 (1) 1-25.
- DICKSON, D.T. (1968) "Bureaucracy and Morality: An Organizational Perspective on a Moral Crusade", *Social Problems*, 16 (1) 142-156.
- DICKSON, D.T. (1975) "Narcotics and Marihuana: Two Case Studies of Bureaucratic Growth and Survival", u: RACHIN, R.L. & E.H. CZAJKOSH /eds./ *Drug Abuse Control*, Lexington: Lexington Books, 253-278.
- DOUGLAS, M. & B. ISHERWOOD (1978) *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*, Harmondsworth: Penguin.
- DUSTER, T. (1970) *The Legislation of Morality: Law, Drugs and Moral Judgment*, New York: Free Press.
- ĐURIĆ, M. (1989) *Mit, nauka, ideologija: Nacrt filozofije kulture*, Beograd: BIGZ.
- ELLINWOOD, E. (1974) "The Epidemiology of Stimulant Abuse", u: JOSEPHSON, E. & E. CARROLL /eds./ *Drug Use: Epidemiological and Sociological Approaches*, Washington: Hemisphere, 303-329.
- EMCDDA (2000) *Annual Report on the State of the Drug Problem in the European Union*, Lisboa: European Monitoring Centre for Drugs nad Drug Education.
- EMCDDA (2001) *Annual Report on the State of the Drug Problem in the European Union*, Lisboa: European Monitoring Centre for Drugs nad Drug Education.
- ENCOD (2001) *International Coalition of NGOs for Just and Effective Drugs Policies*, Antwerpen.
- FEATHERSTONE, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*, London: SAGE.
- FEHER, F., A. HELER & Đ. MARKUŠ (1986) *Diktatura nad potrebama*, Beograd: Rad.
- FINDLAY, M. (1999) *The Globalisation of Crime: Understanding Transitional Relationships in Context*, Cambridge: University Press.
- FOUCAULT, M. (1997) *Nadzirati i kažnjavati: Rođenje zatvora*, Beograd: Prosveta.
- FOUCAULT, M. (1998) *Treba braniti društvo: Predavanja*, Novi Sad: Svetovi.

- FULLER, R. & R. MYERS (1941) "The Natural History of a Social Problem", *American Sociological Review*, 6 (3) 320-328.
- GOOD, E. (1989) *Drugs in American Society*, New York: Alfred Knopf (3.ed.).
- GORDON, D.R. (1994) *The Return of the Dangerous Classes: Drug Prohibition and Policy Politics*, New York: W.W.Norton.
- GREEN, J. (1979) "Overview of Adolescent Drug Use", u: BESCHNER & FRIEDMAN, 17-44.
- GRINSPOON, L. & J.B. BAKALAR (1985) *Cocaine: A Drug and its Social Evolution*, New York: Basic Books.
- GUSFIELD, J.R. (1963) *Symbolic Crusade: Status Politics and the American Temperance Movement*, Chicago: University of Illinois Press.
- HABERMAS, J. (1969) *Javno mnjenje: Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Beograd: Kultura.
- HABERMAS, J. (1980) *Teorija i praksa: socijalnofilozofske studije*, Beograd: BIGZ.
- HALL, S., C. CRITCHER, T. JEFFERSON, J. CLARKE & B. ROBERTS (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, London: Macmillan.
- HALL, S. & dr. (1978) *On Ideology*, London: Hutchinson.
- HARDINGHAUS, N.H. (1995) "Die Entwicklung der internationalen Drogenwirtschaft", *Internationale Politik und Gesellschaft*, (1) 70-84.
- HARGREAVES, C. (1992) *Snowfields: The War on Cocaine in the Andes*, New York: Holmes & Meier.
- HELD, D. (1997) *Demokratija i globalni poredak: Od moderne države ka kosmopolitskoj vladavini*, Beograd: Filip Višnjić.
- HELMER, J. (1975) *Drugs and Minority Oppression*, New York: Seabury Press.
- HELMER, J. & T. VIETORISZ (1974) *Drug Use, the Labor Market and Class Conflict*, Washington: Drug Abuse Council.
- HILGARTNER, S. & Ch.L. BOSK (1988) "The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model", *American Journal of Sociology*, 94 (1) 53-78.
- HIMMELSTEIN, J.L. (1983) *The Strange Career of Marihuana: Politics and Ideology of Drug Control in America*, Westport: Greenwood Press.
- HUNT, L.G., E.C. FARLEY & R.G. HUNT (1979) "Spread of Drug Use in Populations of Youths", u: BESCHNER & FRIEDMAN, 45-61.
- INCIARDI, J.A. /ed./ (1991) *The Drug Legalization Debate*, Newbury Park: SAGE.
- JANKOVIĆ, I. & V. PEŠIĆ (1980) *Društvene devijacije: Kritika socijalne patologije*, Beograd: Naučna knjiga.
- JOHNSTON, L.D., P.M. O'MALLEY & J.G. BACHMAN (2001) *Monitoring the Future: National Survey Results on Drug Use, 1975-2000, vol.I Secondary School Students, vol.II College Students and Young Adults Ages*, Bethesda: NIDA.
- KATO, M.(1969) "An Epidemiological Analysis of the Fluctuation of Drug Dependence in Japan", *International Journal of Addictions*, 4 (4) 591-621.
- KEIRE, M. (1998) "'Dope Fiends' and Degenerates: The Gendering of Addiction in the Early Twentieth Century", *Journal of Social History*, 31 (4) 809-822.
- KELLNER, D. (1995) *Media Culture: Identity, Politics and Culture between the Modern and Postmodern*, London: Routledge.
- KELLY, R.J. /ed./ (1986) *Organized Crime: A Global Perspective*, Totowa: Rowman & Littlefield.
- KOPP, P. (1994) "L'efficacité, des politiques du contrôle des drogues illégales", *Futuribles*, 185, 83-99.

- LABROUSSE, A. (1994) "Géopolitique de la drogue: Les contradictions des politiques de 'guerre ... la drogue'", *Futuribles*, 185, 9-21.
- LAPLANTINE, F. (1986) *Anthropologie de la maladie*, Paris: Payot.
- LENK, K. /ed./ (1967) *Ideologie, Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, Neuwied: Luchterhand
- LEVINE, H.G. & C. REINARMAN (1979) *Crack in America: Demon Drugs and Social Justice*, Berkley: University of California Press.
- LUPSHA, P.A. (1982) "La Cosa Nostra in Drug Trafficking", u: BYNUM, T.S. /ed./ *Organized Crime in America: Concepts and Controversies*, Monsey: Criminal Justice Press, 28-38
- MALCOLM, A.I. (1971) *The Pursuit of Intoxication*, New York: Washington Square Press.
- MANDELBAUM, D. (1965) "Alcohol and Culture", *Current Anthropology*, 6 (3) 281-293.
- MANIS, J.G. (1976) *Analyzing Social Problems*, New York: Praeger.
- MARSHALL, J. (1991) *Drug Wars: Corruption, Counterinsurgency and Covert Operations in the Third World*, Forestville, Ca.: Cohen & Cohen Publishers.
- MARSHALL, M. /ed./ (1979) *Beliefs, Behaviors and Alcoholic Beverages: A Cross-Cultural Survey*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- MAUSS, A. (1975) *Social Problems as Social Movements*, Philadelphia: Lippincott.
- MILIĆ, V. (1986) *Sociologija saznanja*, Sarajevo: V.Masleša.
- MORGAN, P. (1978) "The Legislation of Drug Laws: Economic Crisis and Social Control", *Journal of Drug Issues*, 8 (1) 53-62.
- MUSTO, D. (1987) *The American Disease: Origins of Narcotic Control*, New Haven: Yale University Press (2.ed.).
- National Commission on Marihuana and Drug Abuse (1973) *Drug Use in America: Problem in Perspective*, Washington: Government Printing Office.
- NIDA (1984) *Corelates and Consequences of Marijuana Use*, Research Report Series.
- NIDA (1993) *Anabolic Steroids: A Threat to Body and Mind*, Research Report Series.
- NIDA (1995) *Epidemiology of Inhalant Abuse: An International Perspective*, Research Report Series.
- NORLAND, S. & J. WRIGHT (1984) "Bureaucratic Legitimacy and the Drug Menace: Notes on the Marijuana Tax Act", *Deviant Behavior*, 5 (2) 239-254.
- OAKLEY, R. (1978) *Drugs, Society and Human Behavior*, St.Louis: C.V.Mosby.
- OBSERVATOIRE GÉOPOLITIQUE DES DROGUES (1994) *Etat des drogues, drogues des Etats*, Paris.
- OBSERVATOIRE GÉOPOLITIQUE DES DROGUES (2000) *The World Geopolitics of Drugs 1998/1999*, Paris.
- OECD, Financial Action Task Force on Money Laundering (1990) *Report*, Paris.
- OFFICE of National Drug Control Policy (1996) *The National Drug Control Strategy: 1996.*, Washington: White House.
- OFFICE of National Drug Control Policy (2002) *National Drug Control Strategy*, Washington: White House.
- OFFICE on Smoking and Health (1989) *Reducing the Health Consequences of Smoking: 25 Years of Progres. A Report of the Surgeon General*, Washington: White House.
- OKAKURA, K. (1983) *Knjiga o čaju*, Zagreb: GZH.
- PFOHL, S. (1985a) "Toward a Sociological Deconstruction of Social Problems", *Social Problems*, 32 (3) 228-232.
- PFOHL, S. (1985b) *Images of Deviance and Social Control*, New York: McGraw-Hill.
- PLAMENATZ, J. (1970) *Ideology*, London: Macmillan.

- RADULOVIĆ, D. (1985) "Sociologija i proučavanje društvenih devijacija", *Sociologija*, 27 (3) 311-340.
- RADULOVIĆ, D. (1991) "Pitanje marihuane", u: DENNIS, P. & C. BARRY Trava, Beograd: Mercatus, 5-15.
- RADULOVIĆ, D. (1995a) "Društvena kontrola kao temelj društvenog poretka", *Sociološki pregled*, 29 (3) 381-403.
- RADULOVIĆ, D. (1995b) "Drug Use in Post-Communist Societies", *Sociologija*, 37 (4) 575-601.
- RASEL, Dž.B. (1995) *Princ tame: Radikalno zlo i moć dobra u istoriji*, Beograd: Pont.
- ROBERTSON, F. (1977) *Triangle of Death: The Inside Story of the Triads - the Chinese Mafia*, London: Routledge & Kegan Paul.
- ROUSE, J.J. & B.C. JOHNSON (1991) "Hidden Paradigms of Morality in Debates About Drugs: Historical and Policy Shifts in British and American Drug Policies", u: INCIARDI /ed./ *The Drug Legalization Debate*, London: SAGE, 183-214.
- RUBINGTON, E. & M.S. WEINBERG (1977) *The Study of Social Problems: Five Perspectives*, New York: Oxford University Press.
- SCHEINGOLD, S.A. (1991) *The Politics of Street Crime: Criminal Process and Cultural Obsession*, Philadelphia: Temple University Press.
- SCHNEIDER, J.W. (1985a) "Social Problems: The Constructionist View", *Annual Review of Sociology*, 11, 209-229.
- SCHNEIDER, J.W. (1985b) "Defining the Definitional Perspective on Social Problems", *Social Problems*, 32 (3) 233-247.
- SCHULTES, R.E. & A. HOFMANN (1979) *Plants of the Gods: Origins of Hallucinogenic Use*, New York: Alfred van der Marck Ed.
- SENNETT, R. (1989) *Nestanak javnog čovjeka*, Zagreb: Naprijed.
- SJÖQVIST, F. & M. TOTTIE /eds./ (1969) *Abuse of Central Stimulants*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- SONTAG, S. (1983) *Bolest kao metafora*, Beograd: Rad.
- SPEAKER, S. (2001) "The Struggle of Mankind against its Deadliest Foe: Themes of Counter-Subversion in Anti-Narcotic Campaigns 1920-1940", *Journal of Social History*, 34 (3) 591-600.
- SPECTOR, M. & J.I. KITSUSE (1987) *Constructing Social Problems*, New York: Aldine de Gruyter.
- STARES, P.B. (1996) *Global Habit: The Drug Problem in a Borderless World*, Washington: Brookings Institution.
- STARK, R. /ed./ (1975) *Social Problems*, New York: Random House.
- STEVENS, J. (1987) *Storming Haven: LSD and American Dream*, London: Paladin.
- SZASZ, T. (1974) *Ceremonial Chemistry: The Ritual Persecution of Drugs, Addicts and Pushers*, London: Routledge & Kegan Paul.
- SZASZ, T. (1992) *Our Right to Drugs: The Case for A Free Market*, New York: Praeger.
- ŠUŠNJIĆ, Đ. (1971) *Otpori kritičkom mišljenju*, Beograd: Vuk Karadžić.
- ŠUŠNJIĆ, Đ. (1993) "Ideologija", u: *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija, 373-382.
- TADIĆ, Lj. (1987) *Ogled o javnosti*, Nikšić: Univerzitetska riječ.
- The United Nations and DRUG ABUSE CONTROL (1987) *United Nations*: New York.
- TERRY, Ch.E. & M. PELLENS (1928) *The Opium Problem*, (1970. reprint) Montclair: Patterson Smith.

- TRIČKOVIĆ, D. (1989) "Konfliktne paradigme antropologije", u: *Filozofija i društvo II*, Beograd: CFDT, 49-68.
- TURNER, B.S. (1987) *Medical Power and Social Knowledge*, London: SAGE.
- ТУШКАНОВ, В.И. (1994) "Наркобизнес: Определимся в понятии", *Вопросы наркологии*, (2) 68-72.
- UN ECOSOC, Commission on Narcotic Drugs (1995) *Illicit Drug Traffic and Supply, Including Reports from Subsidiary Bodies and Evaluation of Their Activities*, New York: E/CN.7/1995
- UNDCP, (2000) *Economic and Social Consequences of Drug Abuse and Illicit Trafficking*, New York.
- UNDCP, (2001) *Drug Money in a Changing World: Economic Reform and Criminal Finance*, New York.
- UN ODCCP, (1998) *Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering*, Vienna.
- UN ODCCP, (2001) *Global Illicit Drug Trends 2000*, Vienna.
- UN ODCCP, (2001) *World Drug Report 2000*, Vienna.
- UN INCB, (2002) *Annual Report of the International Narcotic Control Board for 2001*, New York.
- VASOVIĆ, V. (1995) "Civilno društvo, država i demokratija", u: PAVLOVIĆ, V. /ed./ *Potisnuto civilno društvo*, Beograd: EKO Centar, 131-157.
- WEBSTER, F. (1995) *Theories of the Information Society*, London: Routledge.
- WEIL, A. (1972) *The Natural Mind*, Boston: Houghton Mifflin.
- WILKINS, L. (1964) *Social Deviance: Social Policy, Action and Research*, London: Tavistock.
- WILLIAMS, Ph. & C. FLOREZ (1994) "Transnational Criminal Organization and Drug Trafficking", *Bulletin on Narcotics*, 46 (2) 3-26.
- WILSON, J. Q. (1990) "Drugs and Crime", u: TONRY, M. & J. Q. WILSON /eds./ *Drugs and Crime*, Chicago: The University of Chicago Press, 521-545.
- WISOTSKY, S. (1991) "Beyond the War on Drugs", u: INCIARDI /ed./ *The Drug Legalization Debate*, 103-134.
- WOOLGAR, S. & D. PAWLUCH (1985) "Ontological Gerrymandering - The Anatomy of Social Problems Explanations", *Social Problems*, 32 (3) 214-227.
- XIBERRAS, M. (1989) *La société intoxiquée*, Paris: Méridiens Klincksieck.
- YOUNG, J. (1971) *The Drugtakers: The Social Meaning of Drug Use*, London: Paladin.
- YOUNG, J. (1973) "The Amplification of Drug Use", u: COHEN, S. & J. YOUNG /eds./ *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and Mass Media*, London: Constable, 350-359.
- YOUNG, J. (1999) *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*, London: SAGE.
- YOUNG, J.H. (1961) *The Toadstool Millionaires: A Social History of Patent Medicines in America Before Federal Regulation*, Princeton: Princeton University Press.
- YOUNG, J.H. (1967) *The Medical Messiahs: A Social History of Health Quackery in Twentieth Century America*, Princeton: Princeton University Press.
- ZASTROW, Ch. & L.BOWKER (1984) *Social Problems: Issues and Solutions*, Chicago: Nelson-Hall.
- ZINBERG, N.E. (1984) *Drug, Set and Setting: The Basis for Controlled Intoxicant Use*, New Haven: Yale University Press.
- ŽIVOTIĆ, M. (1969) *Čovek i vrednosti*, Beograd: Prosveta.